Abdulah SIDRAN

SARAJEVSKI TABUT

SARAJEVO, 1993.

Ko djeca lakovjerni,
u izgon odlaze,
Bosanski Muslimani.

Ko djeca neoprezni,
u progon odlaze,
Bosanski Muslimani.

Ko djeca,
Ko djeca,
u grob padaju,

pod nožem,
pod rafalom,
u grob silaze –
Bosanski Muslimani.

Iz progona,
Iz groba,
pogledaj!
ustaju
– čvršći u vjeri –
Dobri Bošnjani!
čistiji u srcu –
Dobri Bošnjani,
jači u duhu!
Dobri Bošnjani.

29. 4. 93
u „Mostu", Sarajevo, redakcija „Bosanske knjige"

Rukopis prve verzije pjesme"Iz grobova ustaju" zapisan na svečanosti povodom osnivanja Izdavačkog preduzeća "Bosanska knjiga", u Sarajevu, 29.04.1993.

Mora

Šta to radiš, sine?

Sanjam, majko. Sanjam, majko, kako pjevam,
a ti me pitaš, u mome snu: šta to činiš, sinko?

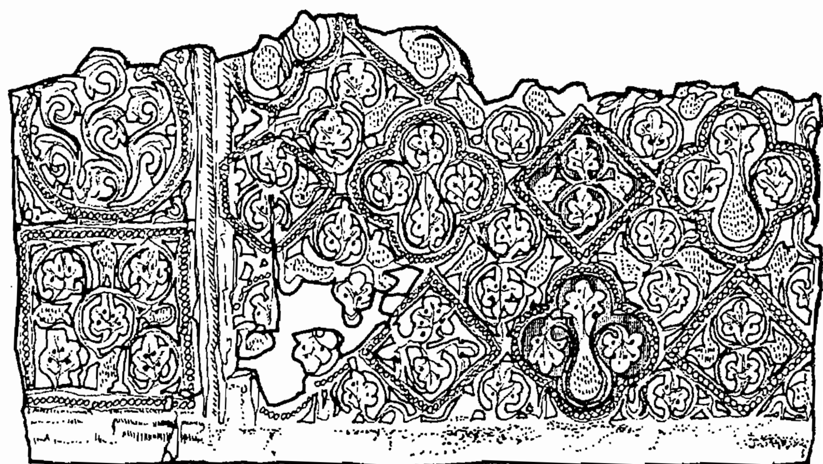
O čemu, u snu, pjevaš, sine?

Pjevam, majko, kako sam imao kuću.
A sad nemam kuće. O tome pjevam, majko.

Kako sam, majko, imao glas, i jezik svoj imao.
A sad ni glasa, ni jezika nemam.

Glasom, koga nemam, u jeziku, koga nemam,
o kući, koju nemam, ja pjevam pjesmu, majko.

SARAJEVSKI TABUT

Iz grobova ustaju

Silaze u grob,
ko djeca bezazleni,
Bosanski Muslimani.

U progon odlaze,
ko djeca lakovjerni,
Bosanski Muslimani.

U progon, u grob,
ko djeca neoprezni,
odlaze, silaze,
Bosanski Muslimani.

Pogledaj sad!
Iz progona, sa daljina,
iz izgnanstva, sa strašina,
vraćaju se — dobri Bošnjani!

Ozbiljna lica,
iz grobova ustaju,
u vjeri čvršći,
dobri Bošnjani.

Jakoga srca,
iz grobova ustaju,
u duši ljepši,
dobri Bošnjani.

Iz grobova ustaju,
u duhu jači,
jači i žešći,
dobri Bošnjani.

Kako ih je, Bože,
malo ostalo,
a kolika, Bože, svjetlost pobjede,
sa lica im zrači!

Staklo

tegnu mi ruku
Kemo Ademović

U djetinjstvo me vrati:

Okliznuo se dječak, na ledu
ispred prodavnice
Gradskog Nabavnog Preduzeća

Razbio bocu slatkoga mlijeka
bijaše jedan petak, februara 1956.

Mlijeko u snijeg iscurilo
iz dlana krv šiknula

Onim dvjema rukama
što četvoro su podizale

(sve jedno drugom do uha)
majka je tukla budućeg poetu

ranu mu na dlanu previjala
onim dvjema rukama

i suze brisala
njegove i svoje

U dlanu ostalo
zrno jedno stakleno

Pod ožiljkom se stanilo

Katkad putovalo
žilama kolalo

pa se na kapiju
pod ožiljak vraćalo

Trideset i sedam godina tako

— Što jauknu, pjesniče?
upita junak ovoga rata.

— Duga i preduga priča, gazijo.
Kad preživimo — ako nas Bog bude pripazio —
kazivaću ti sve, natenane i tačno, udlaku.

A puno volim da jauknem,
kad čovjek čovjeku
ljudski stegne šaku.

Sve drugo mijenjam

Nakon duge priče o politici i ratu,
o uzrocima srpskoga fašizma,
i pomoru što ga, naoči Svijeta,
čini nad pitomim narodom dobrih Bošnjana —
kažem novinaru iz Milana,
na svome italijanskom jeziku,
kako sam, ne tako davno, 88. godine,
bio u njegovom gradu i izgovorio u sebi jednu,
nikad zapisanu pjesmicu.

— Biste li se mogli sjetiti tih stihova,
ako Vam nije nelagodno, meni je to
jako važno, ja sam, znate, rođen u Milanu?

– *Naturalmente*, velim. Ja sve svoje stihove pamtim, io sono – come si dice ***kažnjen***? Ja sam... sjećanjem nagrađen i kažnjen, ono je moje jedino imanje, i ničega drugog nemam, baš kao ni razloga za nelagodu i stid. Ovako kazuje, nezapisana, moja ***Molitva u Milanu:***

Učini da umrem
ovoga časa, Bože.
Samo ostavi
moje oči
na svijetu.
Neka gledaju
kako Piacom Duomo
prolaze žene.

Trajala je, u njegovome oku,
nekakva zdrava i plemenita tuga,
dok se moja bol, iz bosanskoga,
u njegov jezik pretakala.

— Biste li danas — u svjetlu ovoga užasa —
mijenjali nešto u Vašoj pjesmi?

— Sve drugo mijenjam,
ali ne mijenjam ništa,
ni slova jednoga,
u pjesmi o ljubavi i žudnji.

Ženska

Padale su granate
bombe su padale

jedna nam je i u sobu ušla
a on me ni zagrlio nije

rat je veliko zlo, koje hoda
u kuću dođe, u dušu uđe

i kuću i dušu uzme

a meni je trebalo
samo da me zagrli

krila sam kad plačem
krila sam kad mrzim

krila sam od djece
da mi treba ljubav

samo jednom da me zagrlio
meni bi prošao rat

prošao bi za me
užas koji hoda, uzima zemlju

uzima grad, otima kuću
rastura dušu

tristo dana rata
a on me ni pogledao nije

tristo dana i trista noćiju
rat nema duše ni očiju

predugo smo zajedno
i znam da se ljubav troši

kao novci, kao uspomene

ali su okolo
padale granate

i meni je trebalo
samo da me zagrli

Sarajevska molitva

Kumim te Bogom, veliki Bože,
skloni sa svijeta Životinje!
Neka preostane sve od mačijeg roda,
moje sirotinjstvo neka preostane,
ali — skloni Životinje.

U pseći rod ne diraj,
ne dotiči tice,
samo te molim, milosni Bože —
skloni Životinje.

Skloni Životinje, sa obronaka, skloni.
Skloni Životinje, preklinjem te, Bože —
ali mi ne diraj svinju ni vepra, ne diraj
slavuja, ni kućnoga šarenog pjevača.

Ne diraj ništa u šta je lijepo pogledati!
Ne diraj ništa. Ali životinje svakako skloni.

Mrava ne diraj, i marvu zanemari,
ali životinje — skloni.
Gdje si ih metno, otuda ih skloni.
Sa obronaka, poviše gradova, skloni.
Sa svijeta, gdje si ih metno, skloni.

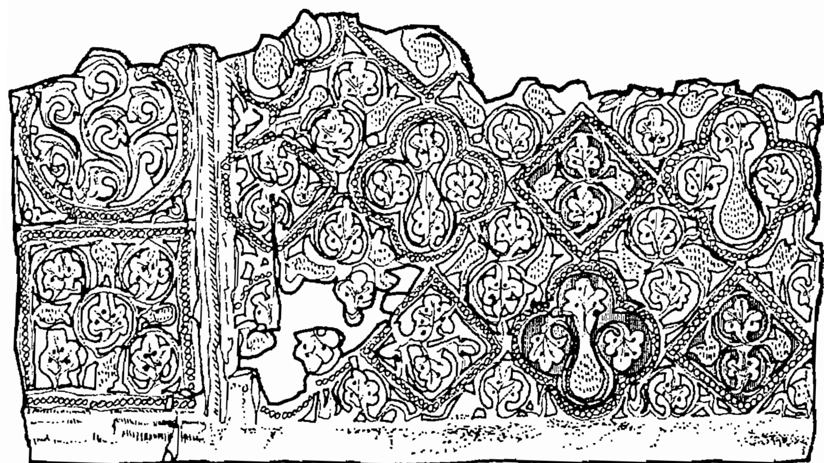
Skloni ih, Bože,
i pomozi im, Bože.
Niko im, bez Tebe, pomoći ne može.

Nema im nigdje stana ni staništa,
na oba svijeta — kuće ni kućišta.

Skloni ih, Bože,
sa oba svijeta.
Skloni,
i pomozi.

(O Duhovima, juna 1992)

PUT KOJIM SMO PROLAZILI

U pustu maglinu

slušni:
sijedi, muklo, kosa umorne Zemlje,
u pustu maglinu seli se Svijet.

Ovo ostrvo, ovaj brisani prostor — tone.

A potonule kad budu,
u sporo sjeme pretvorene,
ove naše glave dugo će da njiše
gust, neki podzemni vjetar.

Preživjeće samo riječi
— one što ih nikad nismo izgovorili —
i po njima će, o Čudo,
dugo da se pamti naš boravak ovdje.

Oslušni:
sijedi, muklo, kosa umorne Zemlje,
u pustu maglinu seli se Svijet.

Ni traga o sebi

Ni traga o sebi ostaviti nećeš.

K nebu posegle, tvoje se ruke ruše,
ošinuti gromom, trnu i gore ti prsti.

I o sebi više ništa ne znaš.

U prazan se pogled, ni u što, pretvaraš,
takav, nit privržen čemu, niti zdvojan.

I dok, tako, zgrčen, pod borom ležiš,
od mrtve zvijeri razlikuju te
jedino dlanovi tvoje majke, vlažni.

Ni traga o sebi ostaviti nećeš.

Neko ipak mora

Neko ipak mora ostati u životu.
Bi nas mnogo u ovoj pustari, i svakome
na čelu, vidno već, kužna je biljka listala.

Izmišljasmo: uhode nas, izmišljasmo:
našim grlima prinose noževe.

I već smjerasmo ubojstva.

Sad kunemo, upirući račvastim prstima
u dvorove, u natrula visja, u nebeske arabeske

a ne događa se ništa. Samo:
negdje, pobjegao iz naših srca,
umjesto nas, neko, dalek, pjeva.

Nokturno

Ljeto još uvijek traje.
Na samotnog hodnika osiplju se zvijezde
i mrska žud za tijelom koje, u daljini, bludi.

Ljeto i hod i bdijenje.
Bdi ruka, bdiju čula, bdi i gori meso.

Samo još nada spava:
u tmini, u govoru nemuštog neba, crvenog tla.

Crvlji plač i ljeto i hod i bdijenje,
jalovo i pusto i prokleto bilo!

Na samotnog hodnika zvijezde osiplju se,
i mrska žud za bludnim tijelom u daljini.

Stub prema nebu, ljubav zemna

 tome nema pjesme.

Samo može ruka da bilježi:
kao, vreli brzac krvi bi,
kao, bi zvon srca prostrijeljenog čudom,
kao, umilna zuka u uhu bi
i mudra opijenost oka.

Onda –
najezda trome krvi bi.

O tome, pjesme nema.
Samo će malaksalo da se pita:
šta je to,
šta je to što svjednako podriva
ovaj iz mozga stub prema nebu, ljubav zemnu?

A o tome neće biti pjesme.

Gost sa drugoga svijeta

ekam
da Gost pokuca na vrata
i ništa
ne mogu
da radim

Koje se god stvari dotaknem
iz ruku
mi klizi

i ničemu
ni za tren
ne mogu pripasti

do samo
ovom čekanju
da na vrata pokuca Gost.

Znalo je biti vreména

Znalo je biti vremena kad duša ciči.
Oči, srce i ruke, prepuni budu straha.
Na mrtve svoje u trenu počnem da ličim,
tijelo mi lomača biva, gnijezdo sveopšteg praha.

Znalo je biti vremena kad duša pjeva.
Vjetru i kiši, trnu i cesti, nasmijan pruža naklon,
kao da nikada nesretan ne bjeh ni gnjevan,
niti me ikad slamao očaj i stvari crni zakon.

Znalo je biti vremena kad duše nema.
U domu njenom stoglavo ništa zjapi
i tamne posvuda pipke širi nezbivanja neman,
a žestoke kiše udaraca niotkud ni kapi.

Tek tad je urliko u oku ustrijeljen vepar!
Svemu je duša sestrom znala biti, i bila,
al nje kad nema, dok svijetom vlada kosmički nepar
— blago je i toplo strašno lice ništavila.

Put kojim smo odlazili

Pamti put kojim smo prolazili.
Biće to velika noć kad nas majke i sestre dozivlju,
i mi se vraćamo, ni živi, ni žedni više.
Biće to velika noć: trudan put pred nama.

Pamti vrata, obalu koju smo napustili. Mrtvorođeno
biće tvoje čedo, utrnula ruka ti, oko ti umorno.
I — ne kurjački, već suzno i molbeno zazivaćeš.
Tamo: mrtva kuća, tama praga, noć bez tajne.

Pamti put kojim smo odlazili,
vrata, obalu, crnu majčinu ruku, osvit, drveno vedro
pred kućom, svoje bistro djetinje čelo,
pamti — da san ti bude lijep i blag.

Hoće li išta o meni znati

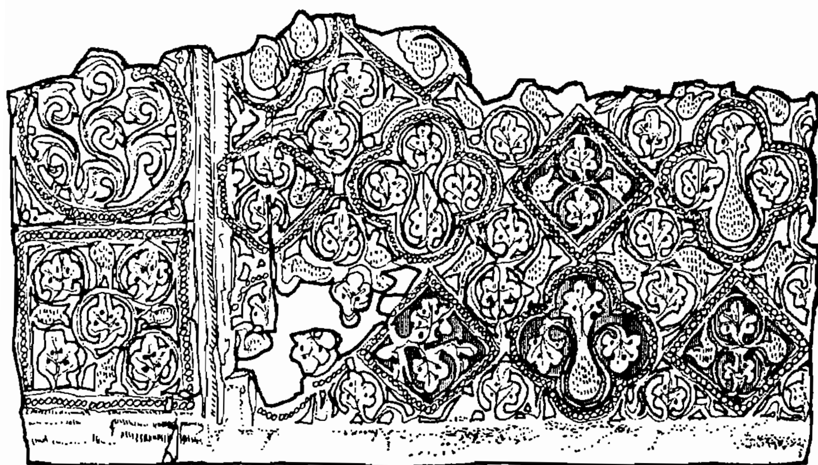
Hoće li išta o meni znati onaj
što noću će, uz lampu i mrak uokolo,
ove redove čitati?

Hoće li čuti drhat, i strepnju
srca koje misli, dok biskao bude
slovo svako i redak, ko brižna majka
kosu dječiju, češljem najgušćim?

Hoće li išta, išta, uistinu znati?

Il jednaka će pustoš
u domu njegovom da zjapi i sja,
nad stolom i knjigom, dok sabran,
i težak od tuge, svoje,
ovu moju bude razgrtao,
vlat po vlat,
mrak po mrak?

ZAPISI

Potrebno mi je, dušo

Potrebno mi je, s vremena na vrijeme, da vjerujem kako nekog volim, na cesti, neku blagu ženu po hodu prepoznajem, i trpim, kao, zbog nje. Pa kada legne noć u moju sobu, na sto i postelju — zamišljam: ona će ujutru stići, mehko ključ u tužnoj bravi okrenuti, nad postelju mi se nadnijeti, kao majka — čist oprez u brižnom kretu, čednost u živoj ruci, pod kojom oči otvaram, i dodirujem je, govoreći: "Potrebno mi je, dušo, s vremena na vrijeme, da vjerujem kako nekog volim, i ljubim, u jutrima ovim, punim strave, a pustim ..."

Zapis o čudu

Ja nikad ništa nisam vidio prvi put!

Ti lijevom rukom sklanjaš gust pramen kose sa čela i ja netom selim u sjećanje taj pokret, i već ne vidim kako rukom sklanjaš kosu sa čela nego se sjećam tog pokreta, sjećam se: ti lijevom rukom sklanjaš gust pramen kose sa čela.

Ti kažeš, glasom koji treperi i pomjera plamen svijeće na stolu pred nama: "Napolju je oluja", i nešto što nisam ja, ali u čemu me ima, itekako, seli u sjećanje taj glas, i dok te čujem, ja kao da se sjećam kako te čujem, kao da se sjećam tvoga glasa što treperi i pomjera plamen svijeće na stolu pred nama, sjećam se večeri, i glasa što govori: "Napolju je oluja".

A još je napolju oluja, i još traje veče, jednako kao što traje i život, kojeg eto kao da ne živim, već kao da ga se sjećam, poput glasa kojim govoriš "Napolju je oluja", glasa kojeg se sjećam, poput ruke kojom pomjeraš pramen kose sa čela dok govoriš, poput ruke koje se sjećam, dodirujući je prvi put.

Željezničar

ivot je dao
za Je De Že
moj daidža
Jukić Husein

Busovača šest
Bihać dvanaest
Kakanj dvadeset i dvije
crne godin

Onda dođe
u Sarajevo
da među svojima
na bratovom ramenu
ne dočeka Novu
hiljadu devetsto
osamdesetpetu

Decembarska

Probudi me, neku noć, pred zoru,
studen, mraz, i zima – u srcu.

Prisjetih se, očas, ko sam, kako
mi je ime, gdje to ležim, i ko diše

sa druge strane zida. (Biva to,
ponekad, da probudi se čovjek

sleđena srca. Pa ne zna više
ni ko je, ni kako mu je ime.)

A pluća, prepuna zime. Koliko li je
minulo godina? Koliko godina još

treba da mine? Sve tuplje, i tiše,
iznutra, bije ledeni stvor. Šta ono

mrmori fosfor, u modrom mraku sobe?
Tri li je, ili pet? "Okreni se", veli,

"dijete, na drugu stranu. Zatvori oči,
spavaj, i sanjaj." Vazda, i opet. Vazda, i opet.

Iz dnevnika, 24. 3. 1987.

Isplovim, ujutru,
iz snova: sami sretni anđeo!

Blista duša, žarom žari tijelo.

Uveče legnem: svinja doslovna.

Šta sam to činio ***između?***

S ljudima se družio,
ljudska prebiro govna:

Iz dnevnika, 2. 4. 1987.

Ne znadosmo u prijateljstvo pretvoriti
ljubav, što morala je proći. Koliko izlišnih
uvreda, koliko jalovih rana! Sad plutamo,
u mirnom i hladnom moru bola, dvije sante:
jedna muškog, druga ženskog spola.

A kad i to prođe — jer i to će proći —
hoćemo li moći jedno drugome gledati u oči?

Jutarnji zapis

Treba još malo gledati u strop.
Žuta i truhla greda.
Još malo izgovarati ove riječi o nesreći.
Koliko još dugo, Bože?
Zatim ustati, obući jutarnje hlače,
uzeti safun, četkicu za zube, pastu.
Tako bliske, glupe i drage stvarčice.
Sići potom u avliju, na česmu.
Umivati se dugo, skidati otiske sna sa lica,
lagano i s ljubavlju prati vilice,
s osobitom pažnjom gornju.
Tu je leglo lošeg zadaha.
Uzeti zatim još malo vode u grlo,
podići glavu punu hloroforma,
pustiti prvi jutarnji glas.
Grrr ...

Kao: dobro jutro, oče. Dobro jutro,
majko, brate, sestro.
Potom sa doksata, kao uzgredice,
virnuti kroz prozor, u nebo i bašču.
U bašči višnja zrije, skoro će vrijeme
branja. Nebo je nikakvo, vrijeme će
i danas biti loše, opet ću uzalud
čekati goste.
Košulja, kravata, ručni sahat. Ogledalo.
Da se možda ne primijeti?
I započeti još jedan dan.
Unatoč svemu.
Ponovo.

Zapis o domu

U našem domu,
o ocu se ne govori, nikad.

Ali je u svakom pokretu ruke,
bilo čije, i njegovoga pokreta dio,

znak ili svojstvo. I svi to znamo
dok, strah krijući, o ocu šutimo.

I dobro je što je tako. Samo mrvu
jednu drukčije da je — užasu bi sličilo.

Jer, evo, oko nogu naših, umornih već,
potomčad puže, i sobe su prepune

cvrkuta dječijeg. Smiješimo se, u zrak
tjelešca njihova bacajuć. Smiješimo se,

dočekujuć ih, sretne, nježnim rukama.
Rukama nježnim i grubim, što smrt su

već kušale, već kušale, već kušale.

Zapis o dječaštvu

Blaženo moje doba kasnog dječaštva! Kao mlad svetac, koračao sam gradom: u svaku ženu pogledati mogao tako kao da sam ja ***onaj koji je voli.*** Čuda su se zbivala pred licem mladoga sveca: sine toplina iz rošavog lica djevojčice što toga se jutra probudila ko žena! Božanski se trepet ospe po modrim licima noćnih žena, što zorom iz mračnih javnih zgrada izlaze! U cijelom gradu ružne žene nije moglo biti — kada to rani mladić poželi. Jer mogao sam, mogao, u lice svake žene pogledati tako kao da sam ja onaj koji je voli.

Blaženo neka je moje doba kasnog dječaštva!

Zapis o erosu

Ona na prstima, naga, od kreveta ogledalu prilazi. Tvoj dar, kojim ljepotu ćutiš, nijem je. Ne drhti umorno srce, samo što ruka pod glavu jastuk udobnije smješta.

I soba je prazna. U ogledalu tek miruje njena zabrinuta bora ponad vjeđa, što ljubio si ih maločas, kad soba bješe puna kao vasiona, kao ogledalo što je puno njenog lica, u praznoj sobi, u kojoj već spavaš.

Voces intimae

Po sto me puta na dan
presiječe taj bič:
toliko
toliko lijepih žena
korača gradom!

(Koja li je, Bože,
pustoš u duši
onog što se davno
rastao s nadom, pa gleda bijelo:
kao da ne postoji, na svijetu,
to strašno, lijepo,
žensko tijelo?)

San u autobusu

Prolazi Slovačka, sa druge strane
mojih zatvorenih očiju. Šta li će,
od svega, ostati u sjećanju? Tako
nježno, okolo, šušti i zuji pčela
slovačkog jezika: tvrdo, tvrdo majčica
spije. Spije, u kolicima, čedo, pred
pivnicom ***Mamut***. Unutra, uz pivo, hlapec
tancuje, tancuje. Samo otac, dakle, bdije,
tvrdo i tvrdo: da niko ne prekine
tu radost, taj san.

14. 4. 1984.

Izlet na ostrvce

Gdje smo mi ovo?
Kao da se ne događa u zbilji: kristalna
svjetlost niotkud, a tijelo, pod vodom,
blista u krljušti od srebra!

Na Biševu smo, u Modroj spilji.

Sutra nam valja doma, u grad naš, grobljima
opkoljen. Tamo će negdje, pod zemljom,
da skonča ovo radosno tijelo. U njemu,
u bivšemu, iste će da budu: kost od
lubanje i koska od rebra.

ljeta, 1981.

Ljetnja noć na selu

Vascijelu
noć
gledam
u nebo

I ništa
ništa
ne razumijem

Iz dnevnika, 2. 10. 1987.

Plašim se: skončaću na užetu.
Nije ih malo skončalo tako, u svijetu
i tu, tik pokraj nas.

Dugi dani, duge noći, duge godine.
Bez hljeba ljubavi, bez vode ljubavi,
bez zraka ljubavi. Bez ljubavi.

Nije to, jamačno, razuma govor ni glas,
nit ičemu, zacijelo, ni pomoć nit spas. Al
sklopim li oči – vidim: skončaću na omči.

Koliko samo ni o čem ništa nisam znao:
od iskona đavao odnio je šalu! Sav, evo,
drhtim: skončaću na vješalu.

Što duša ne uzmože,
što nikad srce nije smjelo —
sámo hoće da oposli tijelo.

Bez svjetla ljubavi. Bez hljeba, bez vode,
bez zraka. Tek jedan korak ubavi:
u mrak, iz mraka.

Noćni čas u tužnom domu

Ti još plačeš, a već je dugo noć, sestro moja.
Nad tvojim čelom bdije strah–ptica,
pucketa stari namještaj
i duh našeg oca, eno, šeće tužnim sobama.

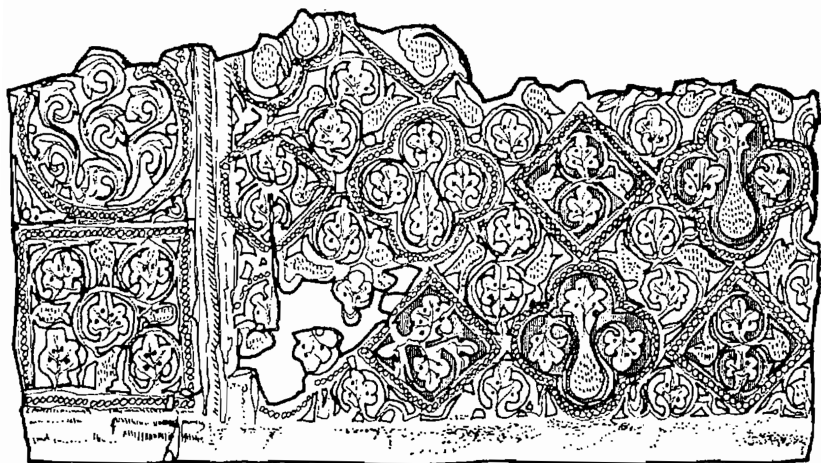
Eno, uzima knjigu sa stola!
Eno, miluje stolicu na kojoj je sjedio!
Eno, pred zidom, okreće listine kalendara!

Koji je ovo dan?
Čiji je ovo dom?
Koji je ovo svijet?

Pa sklopi oči, ne gledaj, sestro,
strašan se dažd sručuje
na užasnuto lice tvoga brata, strašan dažd,
prejaka kiša mudrih udaraca s neba...

Treba,
sjećaš li se?
na prstima koračati
dok otac spava.

ČEGA SMO ZBIR

Ars poetika

Gavrilu

Trebalo je i ranije shvatiti tu mudrost:
oči ludaka u ponoć prepune su strašne svjetlosti,
jeziva zima počiva u oku slijepca, a naše oči
obične su, i opšta slika svijeta u njima sjaji
i trune: mjesečina, lavež, strah i umor čula,
drvo suho i muzika što ga slama...

Od istih smo riječi dakle gradili te kuće,
s više ili manje umijeća govorili isto,
isto tijesto mijesili, za isti gorak hljeb
što mrvice mu tice zoblju, eno, po ledinama
oko naših izbi, koje sijaju, u tmini, s manje
ili više ljubavi u svjetlu oknica.

Tek ponekad zatuli u oku samotan vuk,
a večeri su obične i razgovori prosti. Sjedimo,
eto, u bašti, pod lozom i višnjom, o umijeću
ljubavi je riječ i turobnom zanatu našem. Leluja
svijeća, osipa se list i plod suh na nas: Mi
lirici smo, zgrčenih lica, i pjesma mora biti
tačna po svemu, a precizna u izrazu —
rekosmo li tako, Gabrijel moj?

Eto, sasvim malo mašte, i stvari ponovo,
uz leprš, zauzimaju svoja mjesta. Rekoše:
"Cvili stolica za praocem-stablom i šumom
zavičajnom" — a o tome mi nikad mislili nismo.
Na stolicu ja sam sjeo, kaput obukao, jabuku
pojeo, ne bez ljubavi za njenu rumen, srce
i sudbinu. Ali, valjalo je, prije, nagnati
stvar da mene ćuti svojom drvenom dušom
dok tako svirepo postoji.

Jer tu smo mudrost mogli mnogo ranije shvatiti:
oči su ludaka u ponoć prepune strašne svjetlosti,
jeziva zima počiva u oku slijepca, a naše su oči
tako obične, i tako je opšta slika svijeta
što u njima sjaji i trune.

Ali, ***govoriti*** ipak treba, šapatom i u samoći,
tiho se pridružiti zlosrećnom horu onih
nad ponorom što jednom u tamu vrisnuli su
šta je to, i koraknuli, ne sačekavši odgovora.

Uzevši kost i meso

Meni više ništa, ni ružno ni dobro,
ne može da se desi. Ostalo je naprosto
da brojim dane, ko smjeran redov, s malom
razlikom u smislu, i žestini. Treba to pojmiti
i izgovoriti, napokon, mirno: doći će
i uzeće sve, uzevši kost i meso.

A juni je mjesec u svijetu, i cvate dud,
ospu se kiše, i minu, tren prođe, odjednom,
odasvud, u visinu, uzlijeće ljubav i prepun je
polena zrak, u polenu patnja mužjaka vri,
i nebo zari ljubavlju, jer juni je
mjesec u svijetu, i dud zri.

Ona će doći. Uzevši kost i meso, uzeće sve:
olovku s grafitnim srcem na stolu, pamet i
dušu, na zidu sliku — muziku od koje soba sja,
suzu i strah, i prepun polena zrak. Potom:
mrak, mrak, mrak, mrak, mrak.

A juni je mjesec u svijetu. Ospu se kiše,
i minu. Ljubavlju gori nebo i mrljaju pisci
ruke indigom ko djeca dudom. Prepun je polena
zrak. U polenu patnja mužjaka vri.
Juni je mjesec u svijetu, i dud zri.

Hrast i knjiga

u ateljeu Ibrahima Ljubovića

"Ja s ljudima više nemam o čemu razgovarati."
(Andrej Rubljov)

Došao sam, miru da me učiš. Soba je
prepuna tako dragih stvari: hrast i knjiga
(ko duša i um!), sat i svijećnjak, spužva,
kocka i sehara – sve mirom miruje,
osim srca, što bije i bije, u velikom
drugom nekom srcu – srcu vaseljene.

Sve je zapravo muzika sama. Izlišna
postaje moć govora: sve počinje, i svršava,
šutnjom, iz koje će, kroz trpnju,
liti sjaj čiste blagosti. Ničeg, inače,
dobrog međ mirnim stvarima. Jer, napolju,
gladan je svijet, i ljudske su oči
bunari prastari – prazno, žeđ i tama.

Zar je to zbilja moguće!? Putevima
tako različitim, istom se cilju bližimo!
Preduboka je zamisao Tvorca. Da bih shvatio
taj svijet, iznova bih morao, stalno
i stalno, živjeti ljubav. S manje bih
zlojeda, straha i žestine, potom,
pod zvijezdom kročio, trpnju
ko mlijeko majčino kušajuć.

Komad se neba kroz prozor vidi,
i žene neke dolje, sasvim nadrealne,
eno, rublje razastiru. U sobi, odasvud,
maslačak cvate! Djevojčice naše obrašca
nadimaju, u krunice se dah dječji sasipa
i cvijetno perje zrakom lebdi! Prah i
pelud lice nam mije, i prepuna je
soba snijega i topline!

O, hoću li išta
naučiti iz svega!? Sada je, evo, mirno
moje srce. Ako ko će, umjesto mene,
iz ove sobe izići? I čije će oči
k nebu se podić? U čijoj će to duši
iz starih knjiga glas da zvoni: "O, Bože,
pun neka je svjetla Ibrahimov grob!"?

Grgi Babiću, odgovor na pismo

Evo, sad mi je pogled jasan,
i mogu reći da sam srećan.
Više nikakvih želja nemam, niti hoću.
Sve se zbiva unatoč satima punim jeze
i mjesečine, tj. klasike, unatoč satima
punim laveža u potiljku i nesna, unatoč svemu
što smišljah, noću, trljajući kremen i ognjilo,
ništa o ništa, pjesme pišući.

Pjesme? Koješta! (Al bjehu guste,
malo smiješno i malo tužno, al rušio se
strop duše u te redove, naglo i ne bez
ljubavi, bjehu guste...) Koješta, koješta,
ja sam sada srećan.

A da li je to *ono*? Kamo mrska žud
za tijelom koje, u daljini, bludi? Kamo
očaj ruke što nema kud? Kamo strah:
"Bojim se da nisam koračao po krovovima
one noći, brate"? Kamo se djela — ?
Gdje ode — ? Kud nesta — ? Šta bi — ?

Izlišne, ponovo i ponovo, izlišne riječi.
Pa ja sam, s rukom ispod glave, miran i zdrav,
dane gubio razmišljajući o Suludom, a nespremnô
zadrhta srce u ruci Suludog ko srce ptičeta
u ruci dječaka. I pomrači vid, i saplete se noga
o staru lozu, što puzala je godinama mom prozoru,
stara loza, stari ispucali bol ni za čim.

I vidi čuda: svijet opisivati ni trena ne umijem,
a bijah sámo ogledalo što pati
dok svijet se u njemu ogleda,
pun svijet, svijet prazan i nikakav.

Jer nisam bio srećan.

Ali lice nisam krio
i u tome bijaše mudrost moga puta
i zdravlje što me obasipa, evo, odasvud.

Ponovo, svi smo na okupu

Marku

Evo, na vrh smo se popeli grada. Ponovo,
svi na okupu, samo njega među nama nema.
Blizu je ponoć, čas kad izgnanih duša se
sjeća, i mrtvih. (U dolini, to ne trepću
svjetla, već duše njihove, što ostale su
s nama, da sjaj i miris šire.)

Naš brat, ovoga časa, u brdima plače. Sa
čelom u rukama, što nesreću su sabrale u grč,
on plače, ništa ne moleć. Jer, srce je njegovo
knjiga otvorena, iz koje uvijek učili smo
jedno: da ljubav i mudrost sestre su,
a očaj — tih im brat.

Pod nama, dolje, trnu svjetla. Sviće, brate.
Pokupi knjige, i dođi, ko prvi put da stižeš.
Prazan je grad. Prigradskim samo cestama
masni kačketi trbuhu grada hrle. Jutro, puno je
preblage slutnje: ***sve će biti dobro, i svaka***
stvar biće dobra.

Sirotinjska

Sad ogrubjelo je srce. Puni me strahom
zima što se bliži. Tako je nagal ovaj prelaz,
prekonoć zaspe nas snijeg, nesreća i jad. Od
čega ćemo, čovječe, živjeti? Ćumur 75, drva 30,
zimnica, kaputi, cipele, hljeb — od čega?

— Oktobarsko sunce tu je — sirotinjska majka,
preživjećemo nekako, dok djeca ne odrastu,
tetovirani mali Slaveni, dječaci nježnih prsa,
na kojim plove nepostojeće lađe, podići će
ruke, dječaci naši, i bljesnut će mišice, sa
grana će padati kruh — ne drhti, ženo moja!

— Koliko, čovječe, ljubavi i gorčine u srećnim
tvojim riječima! Pretovarene naše su duše.
Doći će dječaci, znam. I podići ruke, znam.
Al tanka je moja nada — jer život se njihov
unaprijed zbiva, s koža njihovih mladih već
nas zasipa baruta, gnoja i paleži miris.

— Jake su naše duše — u trpnji. Dušino i nije
da djela. U ovom gradu od gladi niko izdahnuo
nije. Pogledaj! u avliji, eno, i višnja plače.
Ledi se sapeta utroba njena, ali u njoj već se
mladi koprca list. I sestra joj loza mudro
neimaštinu ovu trpi. Pa tako i mi, ženo: dobrim
smo ljudima opkoljeni — nek u tom nada nam živi,
jer drukčije mudri i ne znamo biti! Ozarena
zato trpi naše siromaštvo, i plači, spokojno plači.

Sirotinjska, opet

Nepravde je previše u silini s kojom
na vrata nahrupi nam zima. Na ozbiljnost,
punu bolesti i bola, uboge nas obavezuje,
i poduzetnost, kojoj nismo vični, nalaže
odveć — dok mrzne se kost i česma avlijska,
a žestok u cijevima led čami.

U nedjelji bar jednom južnjak nas
prevari slab: načas se otkrave srca,
prokapa česma (i suza u oku ženinom),
zasine ljubav zaspala. Grlimo se onda,
ko djeca prevareni, dok ne padne noć
te još jače stegne.

Mlake se od kuća odbiju duše, u krčmi
se stáne. Radošt — nikada dalje od doma
našeg. Cijuče sitnjež pod jorganom svijena.
Tijela nam šapuću kako još dugo trpjeti
neće...

Pa kako da ti oprostimo, Bože?
Tebi, i zimi ovoj, godine sedamdesettreće,
svirepo tako s nama što se igra?

Da je u svemu tinjao barem...

Bratu Edi

Trebalo bi u stvari što prije umrijeti.
Pa neka se potom sve jednako zbiva,ali
bez nas. Dovoljno smo patili, i dugo —
ništa ne naučivši, do bližnjem jeknut
u uho, ali krivom riječju, i u loš čas.

Eto. Umrijeti, brate, jednostavno. Nek
svrhu našu na svijetu potom ispunjuju
drugi: jačih duša, s pomalo svirepim
bratom pod kožom. Pravedan bio bi taj san,
u kom se diše pun ozona vazduh, kad nigdje
više ne postoji onaj u kom je nekoć
odjekivao naš smijeh!

A da smo bar kome pomoći mogli! Da je
bar nekom, bar na tren, bivalo lakše
na našu riječ! Da je u svemu tinjao
barem suštine neke list hranjljivi! Već
ništa. Umnožen jad, i vježba u trpnji
neprestana. Odasvud mrak.

Gens una sumus

Sad igramo šah. Jednaka ozbiljnost na
licima, i zanos. U vitrinama, čamuju albumi
s fotografijama, uramljeni govori, isječci
iz štampe. (Godine, mahom, šezdeset i neke.)
Naša lica nad pločom, kao nad rakom otvorenom.

Očigledno tako postaje ono što činilo se
skrivenim: jedan smo rod, i jedan damar u
nama bije, i isto odjekuje soba, dok napolju
fijuče smisao kojeg prepoznajemo, od kog
bježimo, es ef šest vukući, u partiji španskoj.

Ovome gradu, vazduhu ovom, odveć žestoko
privrženi bijasmo. Tako, njemu privrženi,
iz trena u tren iznevjeravasmo sebe, svoja
majušna srca, prepuna žara, i pepela, tužnog.
To se zapravo stari, drhteći. Grad se pretvara
u ružu što gori, jednostavno, ko naši životi.

Mi igramo šah. Tu nam se, nad grobnom pločom,
bratime ljubav i užas, čudo i strah. I sve to,
začudo, biva nam tako blisko, tako jasno. Mi
grlimo se, suze gutajući, jer: jedan smo rod.

Utopljenici

Za Ivana K.

Nema se, bogami, sa čime više među ljude doći. Iscijedio sam oči. Koračam, nogu pred nogu, i jednako mislim o onome koji je sam odabrao Čas. O onom što stropoštao se, sa visina, o onome što podigo je ruku.

Otvaram vrata kuće, vrata krčme otvaram – a jednako mislim na onoga koji odlazi sam. Kako pojmiti tajnu njegove moći? Da li je to snaga koja iz slaboće raste? Baš ko i ovdje, za stolom, otkuda motrim ja svijet kroz staklo, kroz mutno, kao ispod vode.

Sporije ovdje su kretnje, a zvukovi brži,
i bliži. Ušao sam, da lišim se razbora i mjere,
ali svejedno: kao da mu čujem glas! Zove li,
il odaziva se — uže dok oko vrata veže — šta
grli? Koga ostavlja, kome ide? Od čega
bježi, čemu hrli?

Čuju li taj glas lica ova okolo, podbuhla
kao kod iz vode izvađenih? Za njim mi, izvjesno,
nećemo poći, nas čekaju naši dani: mahmurluka
dani i dani pića, jalove godine, doba bez
pregnuća. Prinosim staklo usni: ja više neću
o jadu pjevati, iscijedio sam oči. Neću pjevati.

Zatvaram za sobom vrata, koračam, nogu pred
nogu, i malko ukrivo — o njemu misleć. Razlog
za jedno, i razlog za drugo — zar nisu isto?
Gdje je to mjesto sa kojeg vidi se sve, jasno
i čisto, ko lice njegovo, suštinom što zrači?

Sijačica, Gospa, kad stigne, gdje će me naći?

Starac sa ulice Jang

Gordanu Novaku

Na glavnoj cesti, u samom srcu grada,
za općinskim kamenim stolom, šahira starac –
ruski emigrant. Šahira ruski: sa mnogo
žrtava, s nogu i uz piće, za ciglo
jedan kanadski dolar.

Skakuću vjeverice travnjacima Toronta,
gnijezdi se na semaforu galeb, kolona zastade
automobila – da pseto cestu pređe. Tu, izgleda,
nema posla za Vojsku Spasa, svemu se znade
doba, mjesto i način, sve ovdje zna za što
i od čega živi.

Tako je i on dao, na džemperu da mu se
ispiše firma, u engleskom jeziku i pismu:
Gambiraj ili umri! – I zastaje šareni narod:

radi radnja. — Počesto, međutim, umije kiša,
i hoće, da mu zatvori dućan. Pod strehom,
u bradu, na ruskom tad mrmlja psovke, taj
starac što dao je da mu se ime, i svojstvo,
na tijelu ispišu.

U samom srcu grada, na pločniku ulice Jang,
umire starac — ruski emigrant. Umire ruski:
sa žrtvom na umu, s nogu, uz piće i uz šah.

Ne mogu, evo, pod strehom, u njegovu dušu ući.
Meni se ide kući. Meni se ide kući.

Toronto, septembra 1982.

Sarajlić se vraća u svoj grad

Tako, prolaze putovanja. Nešto malo
iskustava novih, i mnoštvo starih, potvrđeno.
Sad ponovo bližim se gradu. Stoljeća kao
da su prohujala — drhtim.

Na peronu, bezbeli, kiša. Ko povratak
neminovna. Tako svoje bližnje, vazda, grad
ovaj dočekuje. (Možda ga drukčijeg ne bi
prepoznali?!) Iz suznih žlijezda larve,
evo, već kliznule niz nos!

Čemu se to raduje duša? Nju milovao
nikad nije ovaj grad. Al udarci
kojima je hranio, samoća, strašna i plodotvorna,
znakovi bjehu li višega smisla, dok u njemu
graditi kušao sam dom?

Pod kišom, sad čeka me moj grad. U njemu dom.
U domu žena. U ženi smjerno srce bije
i spokojan diše sretni naš plod.

Koračam, ko pas umoran,
i svjetla prepun.
Svjetla.

Prazne su i slijepe oči smrti

Spomen na Nenada Ešpeka

Još uvijek se nadam da bi mogao, odnekud,
da se pojavi Nenad, čije tijelo, mrtvo,
spustimo, onomad, u smrznutu zemlju, dok su se
ledile suze u živim ljudskim očima:

(Oči smrti, prazne su i slijepe.)

Nadam se, još, kako će ući, na ista ova vrata,
kako će sjesti, za isti ovaj sto, uz nas, ko vazda,
kao da se ništa dogodilo nije. S malo ćemo riječi,
opet, začas, podesiti svijet, prema jasnoj potrebi,
prema časnoj, ljudskoj mjeri.

(Jer prazne su i slijepe oči smrti.)

Svemu smo, oduvijek, umjeli i znali pojmiti
zakon, smisao i svrhu. Razlog, razuman,
svakojem zlu umjeli naći, u mraku njegovom,
ko slijepci, napipati put, ovud i onud, gdje iskri
siroto živo zrno dobra nemuštog.

(Slijepe su, i prazne, oči smrti.)

Nanovo neuko, sada ciči srce: ni trun smisla
ne znam udahnut u tu smrt. Zatvaram oči, da
ne vide zlo, i još se nadam: mogao bi, odnekud,
mogao bi nekako, odnekud, naići Nenad,
koga spustismo, u ledenu zemlju, onomad,
sleđeni.

Kad mlidjah umrijeti

Sretnem, u samoposluzi, jutros
pokojnog boru pejovića

još se pokatkad, među drugarima, priča
kako je, mrijući, s postelje, o branku

govorio šaptom, na slogove sričuć
teško književno spoznanje:

"kad mlidjah umreti
nije samo velika poezija

u toj pjesmi o bolesti i pjesmi
svako je slovo nepobitno tačno

kao da su je liječnici, danas,
pokraj moje postelje pisali"

zgledamo se, u čudu, među šarenim gondolama,
u stisci tijela što ištu narodni kruh

na kasi, ne stižem brojati novac
ni kusur, njegov čitajući pogled:

"pa zar je živ
pokojni sidran?"

Nespina

Za Ivana L.

alostan li je san moj
i spavanje moje jadno li je

samo tica jedna stropom
od duvara do duvara, ko mamena

hoće li ikad svanuti,
svanuti, svanuti, Bože svekoliki

nečujna tica jedna, od duvara do duvara,
krz prazno, ovamo i tamo, tamo i ovamo

kakav to grijeh golem počinjeh
za ovu grdnu pregolemu kaznu

što poznah i vidjeh sve,
ili što ništa ni o čem, bijedan, ne znam

kako li samo ne poludi tica ova nevidljiva,
duvarom i stropom, ovamo i tamo, tamo i ovamo

tako je Učitelj naš, pred samu smrt Tijelovu,
bosonog na balkon izišao

lice u noć decembarsku,
u zvijezde smrznute zagnjurio

oni što ga dozivahu, papuče mu nazuvajuć
– kad Velji Lug u Nezuke sađe –

samo su tri riječi čuli da je kazo:
strašno, strašno, strašno

da nije stidno matoru kenjcu
na pod bih kleko, iza glasa vrišto

miči se više, tico nerazumna,
sklanjaj se, Nespino

dubi i dubi, u duvaru, crv,
truhne u sehari ruho djevojačko

hoće li ikad, ikad, zaikad svanut,
Bogo milostivi

avaj, avaj, avaj,
tisuć puta avaj, i opet: avaj i avaj

sretna li si, nesretnice
što kraj mene dišeš

žalostan li je, Bože, i kukavav san moj,
jadno li je i čemerno, Bože, spavanje moje

Čega smo zbir

Ja nisam ovako, u noćima, bdijuć, zamišljao
ovu zimu. Duša se gradom spremala koračati
sama. Sad: nas je dvoje! Biva ovo blago
neko godišnje doba, ruka tek mehko drhturi
dok, kao starci, koračamo, toplinu noseć,
pomalo bivšu.

Otuda, možda i nešto jeze u glasu mujezina:
koliko da podsjeti nas: traje neimaština,
i mrtvo među nas pada srce ptice koje nas
spaja. Ljubav? Zapravo to je samo staza,
kojom koračajući, s pogledom što svijetli,
bližimo tek se putu na čijem kraju gori:
ljubav. Samo trpnjom obdareni znaju
tu tačku, taj u nebu ponor: kad put, i cilj
mu, bivaju jedno i isto. Koračajmo, koračajmo
zato dalje, drúgo nenadȃna.

Našem hodu baščaršijska kao da podsmijeva
se rulja! Tvoja je ruka, međutim, hladna,
i moje je da je grijem, ne osvrćuć se:
naprijed, gdje se komeša svijet, sita i
troma tijela, trgovine puneć i prazneć,
natrag, gdje — pogledaj! — stopio se led,
na žutoj cigli, pod našom stopom! Moje je,
ruku da ti grijem.

Prospimo, kažeš, ovoga časa, žutoga zrna
dvije šake, poštujuć smjerno običaj našega
grada. Dajem ti za pravo, po stoti put, dok
prh i leprš u ušima šumi. — Golubica ona
tamo, sitna, šćućurena, iz tvoje ruke kao
da puštena je, moju ne taknuvš. Zbilja — ti
i ja — čega smo zbir? Združene, dvije samoće — šta čine?

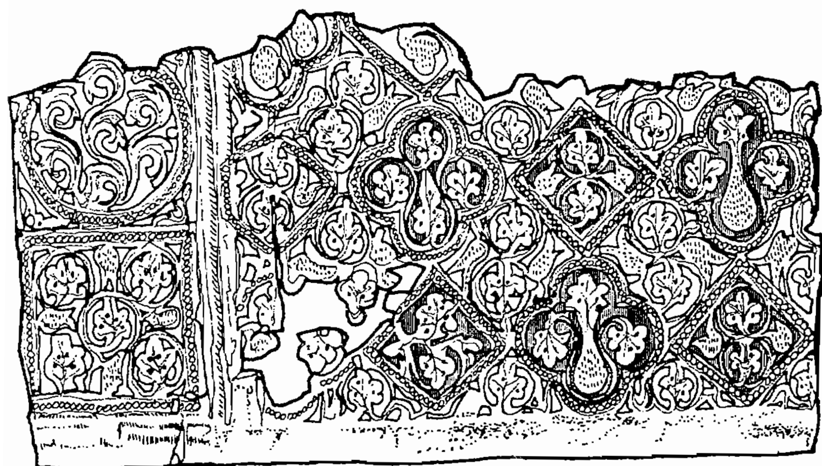
Treba maštati, kažeš. Maštati, ne znači li
to: o budućim danima po sjećanju govoriti?
O šetnjama drugim i davnim, kad ruka se
drukčije bližila ruci, s nešto više strepnje
čula u provjeri. Sve o tome može grad ovaj
da nam kaže, jer zacijelo: on pripada nama,
i njegova zima naših je duša godišnje doba.

Ne raduje njega to što sve na licima našim
piše. Ali — kuda se jaki od zime sklanjaju,
kad dođe? Ljubav kad sine — kamo okreću lica?
Otkako u danima tvojim boravim, sve manje znam
šta snivam, a šta se zapravo na javi zbiva...

Pored tebe ja sam naložio vatru, da ti je
hladno znajuć. Na prstima se tako, strpljiva
i blaga, prikrada ljubav, lukavo i čedno u
isti mah. Kako da, nazebla, odoli duša?

Snivajmo zato, iskusni a čisti, düše
protivrječne! Iz sjećanja neka kose nam
zasipa budući snijeg! Ljubljene nekoć,
od nas se odmiču stvari. Snivajmo zato,
tako sami i tako slični. Mnoge se još
samoće bliže, i isti dani, gusti, hermetični.

SLIJEPAC PJEVA SVOME GRADU

Slijepac pjeva svome gradu

Minula je kiša. Sad iz kanala, sa tavana
i ispod podova trošnih kuća u predgrađu
bije smrad mišjih lešina. Koračam, ne tražeć
naročit smisao u tom: slijepac sam, i dato mi je
da vidim samo ono što drugi ne vide. Tako
biva nadoknađena moja neimaština: prepoznajem,
u južnom vjetru što me dotiče, glasove onih
koji su napustili ovaj grad. Kao da plaču.
U blizini, evo, miriše lipa. Znam: blizu je
most, i drukčije će po njemu zvoniti korak
i štap, sa više svjetla u zvuku. Zatim tu,
pored moga uha, u trenu se sparuju dvije muhe.
Ponovo će žega. Obilaze me tijela, vruća,
s mirisom postelje, s mirisom pohote. Koračam,
govoreći s Bogom, kao da i sam uza me korača:
"Zar iko od mene bolje poznaje ovaj grad?
Od mene, Bože, kome si dao da nikad ne vidi
onu koju ljubi?"

Govori Sarajevo:
ja ostrvo sam, u srcu svijeta

Golem je svijet, plove kontinenti
i nesreća se ziba posvuda, ali ovo je
drugo: jednako miriše šuma na sjeveru i
šuma na jugu, i miris taj ne liči ni na što
što čovjek već je čuo, vidio, dotako rukom.
Uzalud nozdrve se šire (da tako zametku
utroba majčina ne miriše?) — to miris je
Ničeg, što istim glasom plače i pjeva —
jer ljubav i nesreća jednako ovdje imaju
lice, i sve je isto. Na kapijama, stražari
što obuzima ih jeza, stražari što
sanjaju stojeći (Let, mehko nepostojeće
krilo!) — al isti prenuće ih glas:
"Sarajevo! spržila te munja!" — To mene
opet neko upomoć zove. Očajnik i mudrac,
dijete, protuha i hulja — pred mojim
licem izmireni: sve je jedno, i sve je
isto ovdje. Ja ostrvo sam, u srcu svijeta,
do mene ništa ne dopire, samo troma
krv njegova, samo jeza što pluta nad svim.
Tišina, i ništa uokolo.

Poslanica dubrovačkom prijatelju

U *ime otca i sina i svetoga duha*, duša
je često bivala spremna pisati povijest ovog
napora, istoriju bolesti koja kazuje više
nego zdravlje, jer — pozvana ili ne —
nije se libila, samo joj je snage nedostajalo,
u dobroj namjeri, u miru i povjerenju. Ali,
nije se kaljalo ime: ***Ja, ban bos'nski Kulin,***
prisezaju tebje, kneže Krvašu, i vsjem građam
dubrovčam, pravi prijatelj biti vam, od sele
i dovjeka. Kako izreći to? Nad papirom, kao
nad rakom, s mladim mrtvim karanfilom u
zapučku, potpuno otvoren svemu: zviždi besmisao
uokolo, ja učim se primati ga jednako kao
mlad južnjak s mora, kad preko Ivana, od
Raguze, od Drijeva i Narone, od Kule
Norinske kad krene, uz Neretvu, uz zeleni mir
bogova, spokoj umrlih. Po sobi, međutim,

plove cirusi, pepeljare pune smrti, nadohvat
ruke koja priseže: ***I prav goj držati s vami***
i pravu vjeru — dokole s'm živ. Ali ovo
stoljeće nije dvanaesto, i nije to više isti
onaj dah što krenuo je, od Raguze, preko
Neretve, jegulje mameć bliže ogledalu vode —
to sjena je njegova, ovdje, međ brdima, preko

Sedla dok stigne. No sada, polahko, nadolazi
snaga, u pravoj mjeri (ne odveć, jer tada
sama bi sebe jela), u pravoj mjeri, kažem,
nadolazi snaga i bliži se govor: ***Vsi Dubrovčane,***
kire hode po mojemu vladaniju, trgujuće godje
si kto hoće krjevati, godje si kto mine,
pravov vjerov držati je, bez vsakoje zledi —
razvje što mi ko da svojoj voljov poklon.

Spremni smo, dakle, duša i ja, trošiti
vrijeme i papir, govorom nesputanim, što živu
sliku svijeta kazuje, shvaćenu ne umom, ne jednostavno
takozvanom dušom, nego višim čulima, kao
noć sama: čulnom sintezom. ***I da im ne bude
od mojih č'stnikov sile***: neka to bude
sloboda, govor kome nećemo, nazor, tražiti
svrhu, nego način ljudski u svemu, i prirodan
rast znanja i vrline. ***I dokole u mne budu —
dati im s'vjet i pomoć, kakore i sebje, kolikore
može, bez vsega zloga primisla.*** Neka to i ne
bude, konačno, govor, već svjetiljka sama od
riječi, baš ko svjetlilo ono na čelu čovjeka
sred rudokopa, u koji, evo, stupam. ***Tako mi,
Bože, pomagaj, i sije sveto jevanđelje.***

Rasvjetljavanje slučaja iz 1641.

Godine i knjige, godine i knjige!
Ima u njima jedno vrijeme, odmah poslije
velikog požara, onog drugog, a prije one manje
kuge, uoči zemljotresa skoro, u kome se, vele
historici, ništa pomena vrijedno zbivalo nije.
Od onoga što, ipak, jeste — jer: živjeli su
ljudi, i zbivalo se štošta — kažu: ***ponajvažnija
je jedna kaznena stvar, iz godine 1641, zbog
ubijstva jednog muslimana, u bašči neke Vujane,
kćeri Selakove, na Varoši.*** Ovdje moramo stati.

Mora da je bila jesen, ili pramaljeće, mora da
je puhalo jugo, mora da su, odonud, preko leđa
Trebevića, valjali se oblaci, brzi oblaci, teški
oblaci, s puno smisla protivrječnog. Pod mušepkom,
vruća daha, šaputao je mladac, i Vujana smiješila

se, mrven, koliko niska zubića bijelih
da se vidi, a glas joj da ne čuje se. Tako je
upravo nekako moralo biti. Tad Vujana čula je,
vidjela, u lišću kako sja kreč, i vrišti bijelo
lice ljubomore, grč zatim, sječivo i muk! Ništa
se, potom, po svemu sudeć, nije čulo. Vujana tad
pregrizla je prste i usnu, i trgla se, netom,
jer — odozdol — sad čula se svirka, zurle i
timpani! S pjesmom, stizali su neki drugi momci!

Pošto se nije tačno znalo ko je ubijca, po ondašnjem pravnom shvaćanju odgovorna je bila cijela mahala, gdje se dogodilo ubijstvo. I bili su pozvani na odgovornost svi stanovnici Varoši, sami pravoslavni hrišćani, njih više od 21, da plate krv. No pošto rodbina ubijenoga nije sa svoje strane tražila krvi, stvar je legla.

I tome se nema šta dodati. Bijaše to onomad
kad tamo se negdje, tajom, spremala vojna, nova
vojna, s istim starim rđavim oružjem, nova vojna,
opet i opet. — Ali, sad nej se! To je druga
dugačka priča. Na ovaj slučaj mi stavljamo tačku.

Na ovaj slučaj mi stavljamo tačku
ali u istom času, otuda, iz godina, iz knjiga,
kao da snop nekog svjetla, majušnog svjetla —
ali svjetla neosporno! — lica naša ozračuje,
i, začudo, ovo kao da i bijaše o tome svjetlu
govor! Aj, godine i knjige, godine i knjige!

Kozma Astrolog tumači nebeske znake gospodaru svome princu Eugenu Savojskom

Bogami teška srca, al moram ti priznat,
gospodaru moj: moje je znanje sve manje
što dulje iz domaje izbivamo. I nebo je
drukčije ovdje. Jasan raspored mi je zvijezda,
al čudesan, na ovom mjestu i ovo doba.
I nebeska magla u sumrak kao da drukčije
zemlji se bliži, nekako sve mi je čudno.
Pogledaj, eno, gore: ona je zvijezda
što trepti uvijek svrhovit značila pohod,
obilat plijen i domu povratak sretan. I
po njojzi sudeć ni ovog puta drukčije

neće biti. Al kazuje još mi nešto, što
prije nije: ***Lako ćemo ući u taj grad,***
al iz njega izići — teško. Možda bi mudrije
bilo ovako samo s brda ga gledat, ne
prilazit bliže. U zvijezdama vidim tu sliku:
gori grad, i gore u gradu srca tvojih vojnika.
Nešto se sasvim nejasno zbiva.

— Al šta ja

to pričam? Zar već ne rekoh: što dulje
iz domaje izbivam, moje je znanje zbilja
sve manje. Krenimo zato, i to čudo da vidimo!

Bašeskija

Jutros je, usred ljeta, snijeg pao, težak
i mokar. Plaču zaprepaštene bašte. Bilježim to
i šutim, jer svikao sam na čuda. Vidim, kroz okna
dućanska, zabrinuta prolaze lica, i nijema. Kamo
će stići, Bože, Koji sve znaš? Ne hulim, samoću
sam ovu primio ko dar, ne kaznu, ko premoć, nipošto
užas. Stići će, znam, odjutra, ljudi neki. Morao
je i noćas neko umrijeti. Duša je moja spremna, ko
kalem i papir predamnom. Šutnja i čama. Koga Si,
noćas, otrgnuo gradu? Čije ćemo ime pominjati
jutrom, uz duhan i kahvu, narednih dana? Treba
biti mudar, neka se strava čekanja na licu
ne očituje. Jer, dugo je trebalo dok shvatih:
ovo je grad u kom sve bolesti zarazne su. Širi se
ljubav ko žutica i kuga. I mržnja se jednako koti.
Nisam li, možda, odviše sam? Nije to dobro,

toliko sam svikao na samoću. Mislim li pravo, Bože?
Tako je nekoć (i to stoji zapisano), crvena
kiša lila ponad grada, pometnja i strah rasli
ko korov. A malo je zdravih u gradu duša. I pravo
je što je tako. Jer, bolest otkuda — jasno mi je,
al otkuda zdravlje? Je li, Bože, zbilja,
otkuda zdravlje? Pitaju li to ovi ljudi oko mene
(što isto ih primam, znajući da ni dva nisu ista,
ni pred Tvojim, ni pred mojim licem), pitaju li?
I znaju li da ih motrim? Kako bi im samo srca
uzdrhtala ove redove da vide! Griješim li
prema sebi, tek tada sam drugima prav. Prema
njima griješim li, pravdu prema sebi ispunjam.
Šta je onda istina, reci mi, Bože moj? Moli Te
skromni Mula-Mustafa, što druge želje nema već
tiho da bude, i još tiše ode, kad dođe čas.

Dernek u Sarajevu, sjeseni 1769.

Aliji, a prema Vladislavu Skariću

Ima tome popriličnno, kako se već nikome
pod bajrak više ne ide. Daleko je Beč, daleko
je Rusija, daleko im crna kuća bila! Ali se,
podmoranje, skrpila nekako hiljadica naših,
s konopca i koca, sve sam hrsuz, sve go uhljup!
Ono će — posralo košulju! — na Moskova da udara!?

Kad, šta će ti bit, odozgar, sve same plahe
vijesti! Uzeli Hoćin, tuku Rusa hametice, samo
što Moskva nije pala! Izdade zapovijest vlast
da se veselje čini! A muke ti nas na besposlicu
navratiti! Nismo, doduše, zatvarali dućane, uputa
je glasila: svečano i radno. Gruhnuše s Tabija
topovi, u gradu se obrete, ko da iz zemlje izniče
hejbet svakojaka svijeta.

Nakav iz Misira — grdne je pare narodu uzo! —
dovuče ticu: ni kokoš ni krava, dugonogo, dugovrato,
ne leti, al što potrčat može — da Bog sačuva
i sakloni! Drugi opet, onu zvjerku, majamuna,
hajvan ko insan — tobe jarabum, tobe estagfirulah!
Stvori se odnekud i Ciganin Smoljan, što ljudima
kamen iz bešike vadi, i onaj Bećo što očima benđija.

Gruhaju topovi s Tabija, šenluči muško, šenluči
žensko, šenluči staro i mlado, prižmirila vlast
na svako svoje oko: hudovičke birtije proradile,
bećarnice — pune ženska svijeta! Mogo je namah
pametan da zna; ovo na dobro izijti ne more! Ali,
kad je dernek — nek i hala gori!

Počeše, u neka doba, odozgar da pristužu naši:
koji bez ruke, koji bez noga, koji bez oka, koji
bez uha, i dvojica — bez pameti. Al kazuju bistro:
Kakve pobjede, kakvi bakarači!? Sve vam je to
neko izmislio! Ako Dunav smrzne — eto Rusa
u Stambolu. — Raspiša se dernek. Đe si bio —
niđe, šta si radio — ništa.

Trže se prikunjala vlast, progleda na svako oko,
posvuda razape uši, pokažnjava šegrte i kalfe,
pozatvara birtije i kahve, hudovicama grdne globe
odreza, a narodu, po muškoj glavi kućnoj — porez
ratne štete. (Uvelo se tako u običaj bilo: dodaj,
doprinesi, kad državi prigusti!)

Bilo pa prošlo, sad ga jebaji.
Al kako nam je to sijelo prisjelo, otkako nam
na nos iziđe taj dernek — malo se kome više
i na sijela i derneke, kamo li u bitke i pod bajrake
ide. Daleko im crna kuća bila!

Mezar sedmero braće (1878 - 1978)

Trinaest je tisuća nevoljnih vojnika tuklo u vrata ovoga grada. Koliko je minulo dana u stotini minulih godina? Tako već dugo na ovom mjestu nesretnik sriče svoj jad. Poželjeti samo treba nešto sasvim čisto. Jednostavnije od života, i makar malko mudrije od smrti.

Bogomolje bjehu utvrdama, minareta — puškarnice. Sada je ovo naša Fontana di Trevi. Sa sedam prozora, sa sedam otvora, gdje sve je rukom prostog majstora sačinjeno. Nešto sitnoga novca treba, nešto muke, nešto malo nadanja i vjere. I tih glas, ispod sedam mušebaka suhih.

U smrti su se, ovdje, braća po rođenju
zbratimila. I to je naša Fontana di Trevi.
Naši su nevini, uglavnom, mrtvi, ali su
tim življe naše želje: da se čedo ne
razboli, da se dragi vrati, da mine
krilata ova nesreća nad glavom,
da nas zaobiđu vojske stoimene.

Nešto sitnog novca treba, nešto muke. I
treba se uza zid skloniti, dok dženaza
prođe. Šuteći treba ispratiti okom to tijelo
što preko ljudskih ruku i ramena putuje, to
tijelo što imalo je ime, i imena neka
šaputalo noću. Jer, svaka je smrt — prirodna
smrt, kad doba mine, i godine se slegnu.

I drugi su pjevali o gradu

 drugi su pjevali o gradu: prolaznici,
u čudu zastali, pred mnoštvom slika protivrječnih
a tako u skladu međusobnom, i tako u skladu
sa okom što ih zbraja. — Al niko nije
patio pritom, i plako.

I drugi su pjevali o gradu: gosti učeni
iz svijeta, u čijem je uhu odjekivao još
Pucanj: Oh, mein liebe Gott, taj Bosna,
taj barbari, taj metež i smrad. — Taj zacijelo
patio pritom nije i plako.

I drugi su pjevali o gradu: prolaznici,
u čudu zastali, gosti učeni iz svijeta,
došljaci zatim, došljaci naši, oprezni i
mudri, gospodčići nagli ljubavi spore, a
govora književnoga sasvim.

Srce – grade!
I drugi su pjevali o tebi, al niko
patio nije pritom, i plako, srebrenu
dušu tvoju ko mladu ranu tičuć!

Mustafa Krilaš daje izjavu o službi kod grofa Lava Nikolajeviča Tolstoja

Odveo me jedan Belgijanac, rudar, u svoju domovinu. Potom sam krenuo sam, sve do Odese; tu me, u jednoj kafani, našao marinski oficir Pjotr Mihajlovič, grofov zet, i uzeo u službu.

Tolstoj je pitao: "Koliku, Mustafa, platu tražiš?" Stan, hrana i odijelo. Onda se čudio: "Treba, Mustafa, da imaš novaca. Doći će uskoro vrijeme kada će novac vladati svijetom. Ko bude imao više novaca, biće ugledniji, i više će ga poštovati." Deset rubalja mi odredio.

Isprva mi izgledao čudan. Nosio se seoski, malo govorio, orao je i kopao, i sam uređivao svoju sobu. Nikada nije pušio, ali je votke dosta pio. Noću, dok je pisao, ponekad sam prilazio ključaonici i virio. Sjedio je za stolom, pio votku, i pisao, ili dugo gledao u goli zid. Ujutro je boca bila prazna.

Često sam mu govorio: Podrežite obrve, grofe, smetaju vam kod pisanja. Nije htio. Neprestano ih je gladio, kvasio vodom, a noću, kad nije imao vode pri ruci, i votkom.

Životinje? Mnogo je volio. Držao je konje, krave, ovce, a u kući imao uvijek četiri-pet mačaka. Govorio mi je: Onaj ko voli životinje, dobar je čovjek. I jeste, Tolstoj je bio vrlo dobar čovjek.

Ne znam. Ja vjerujem u kismet. Vjerujem u višu silu koja određuje naše puteve. Ja vjerujem u tu moć, jer ne sumnjam: ona me je, pedeset godina, i više, vodila na dugom, izukrštanom putu: Sarajevo, Belgija, Carigrad, Egipat, Japan, Odesa, Jasna Poljana, Petrograd, Teheran, Bombaj, Atina...

Kako smo se rastali? Devetstoprve, išao Tolstoj na Krim, zdravlje da vrati. Ja, svojim putem. A on mi veli: Idi, Mustafa, idi, i sretno! Ali znaj, svako je sutra gore od danas.

Recital na Kranjčevićevom grobu, oktobra šezdesetosme, o šezdesetgodišnjici pjesnikove smrti

"Sinoćnji recital poezije mladih sarajevskih pjesnika, članova kluba pisaca "Tribina 08" na grobu Silvija Strahimira Kranjčevića predstavlja u svakom slučaju pažnje vrijedan pokušaj originalnijeg interpretiranja poezije. Kišovito vrijeme koje je uslovilo i relativno slabu posjetu (bilo je nešto oko 50 slušalaca) nadjačao je glas mladosti i poezije..."
(V. Š: "Na grobu pjesnika", *"Oslobođenje", 29. 10. 1968*)

Ako se dobro sjećam, svi bili smo svojta.
Petnaestak nas, od svakoga roda. Bijaše zapravo
dobro ona kiša došla. Tako smo s pouzdanjem
mogli saznat ko pripada nama, koji pripadamo
tebi, koji zemlji pripadaš, sasvim napokon
puneć taj prostor, od tebe širi.

Ako je vjerovati pamćenju, u tišini, mi zborimo same glasne ideje, unatoč tvojoj misli i blizini. Kako o domovini drukčije pjevati? Otuda, od ciglane, zatutnjao je kamion. Tako i stoljeće ututanj minu, a san tvoj i danas posvuda sanja čovjek. Iza plačnih, iza spuštenih trepavica.

Ako me sjećanje ne vara, stazom kroz groblje promicao je Isus, iz treće smjene, sa tvrdim kruhom pod pazuhom tvrdim. Ni osvrnuo se nije, a o njemu bijaše riječ. Mi svejedno zborismo dalje: kakvu ono istinu o pravdi htjedosmo reći? Petnaestak nas, od svakog roda. Bližnji i svojta.

Ako još pamtim, jer teče čovjek, neke su ružne
godine, potom, prošle. Tvoj život, svijetli tvoj
trenutak, ne pamti takve dane. — Neke su ružne,
velim, godine prošle, i danas: ja više o mrtvima
mislim, nego o živim. Bliži su meni mrtvi, oni
su moji bližnji, to je moja svojta.

Ako me pamćenje još dobro služi, ako ovo srce
još uvijek dobro misli: ne prestade kiša, nego
silnije, sve silnije, po nama se stušti. Sada već
shvatamo taj jezik nemušti. Sami, Silvije, sami.
I pokisli.

Brauning 7,65. Vježba gađanja. Drhti Gavrilova ruka

Bože, pa ja još nisam spreman! Toliko sam
vježbao dušu, a evo: sav drhtim. Sav drhtim,
a znam: ubiću. Koliko još samo hitaca probnih,
prije onog što slediće bubnu opnu svijeta?
Stablo predamnom: frca iverje i miris se smole
širi uokolo. Cvili zguljena kora bora, što
dah mu i smrt na čelu ćutim, dok ruka
odskače uvis. Treba duboko udahnuti vazduh.
Čeljusti me bole, i trnu, toliko već dugo
stisnute vilice držim. Odjekuje šuma topčiderska
prazni se šaržer, i jednako prazni mi se duša.
Čemu se ovo učim? I bez mene jednako trajao
bi svijet, i druga se ruka dizala, istu
ispunjujuć svrhu. — Treba pucati, ne misliti

ni o čemu. Ponovo, nek ulazi metak u borovo
tijelo, ko u matericu! Kušah li, Bože, išta
od svijeta? Tako sam gladan, i tako sit
u istom času. Tako odlučan i tako slomljen.
Bolesna je ovo žudnja, ali mrtav, znam,
pucaću od zdravlja. Sad moram biti miran:
trajaće kratko, ko vađenje zuba. Potom, sve
će mi biti svejedno, jer drukčije biće sve
u stropoštanom svijetu...

Sa stabala, u strahu
prhnule su ptice. Cjelivam vrelu cijev
revolvera i, evo, miran sam sasvim. Samo
mi se plače. Silno mi se plače.

Gavrilo bunca, noć uoči Pucnja

Ova je noć nestvarna, tiha ko pakao
koji ne postoji. Svijet, kuće i stvari
potopljeni u ulje. Pravo doba za neodlučne:
treba sići na prstima niz trulo stubište,
treba dotaći rukom taj zid, to ulje,
treba reći: Idemo, dušo, po oružje! Jer,

tako je nestvarna i pretiha ova noć. Nema
nikoga da nam kaže: Sutra, čeka te užas!
Sutra, čeka te ljubav! Lubanja puni se
strašnom svjetlošću. Požurimo, dušo,
po oružje, dok nije prsla kost od toga sjaja!
Kuje se negdje u blizini istinit štit

i stvaran, vezu vezilje noćne topao plašt,
za tebe, za tebe sve, dušo nesigurna! Požurimo
samo, dok ne prsne kost, jer svanuće, i
ponovo: sluh će nam ranjavati s ulice urlici,
ponovo: disaćemo vazduh pomiješan s gelerima!
Požurimo, dušo, po oružje, dok svanulo nije,

dok umro nije naš bog. Poslije, nećemo imati
s kim, niti kome, niti čime govoriti. Ležaćemo
mrtvi u tami, u ulju, u godinama što gluho i
teško i tupo na pleća stoljeća liježu, ko noć
ova nestvarna na moja pleća što liježe, noć
prepuna sjaja, i zova: Krenimo, dušo, po oružje!

Tin u Sarajevu

u kafani "Kod Sameka", između tvornice piva i crkve Svetog Ante, pijucka crno vino, čita dnevnu štampu. Potom je noć, 4/5 marta, tridesetprve

"Treba uzeti batinu i vucibatine najuriti iz sredine, koji hoće da budu čak i literati i mislioci, a duša im je crnja od njihove vanjštine, jezik poganiji od onih što spavaju po Rimu i Napulju po kanalima i u podzemlju. Ovakva klasa ljudi spada u popravilišta i na robiju, pa ne smiju da se zovu boemima, kulturnima, nego apašima."
(Dr Ambroz Dražić, advokat, u tekstu "Sarajevo i njegovi boemi", "Večernja pošta", Sarajevo 4.3. 1931)

Ja nikada neću shvatiti ovaj grad. Što mi se bližim čini, i što mu sve bližim bivam, sve to više narasta tajanstvo u magli i od mene sve je dalje ime i riječ za ovu neznan živopisnu. Svijet kojemu pripadam — ne pripada meni. Ali mi hrani pradavnu težnju, za zdravljem lijepim i sretnom vedrinom. Po tome, jesmo neki rod: baš tako, i on je sam, i jedan, na samoj međi

među svjetovima. A biti sam, pa zar to
nije: u jednom trenu, u istome času, biti
sa svima, sa svime!? Dok sebi pripadam.
Čemu onda sticati taj mučni nauk:
uzvraćati udarac? Prekratki su ljudski
dani i preteške noći čovjekove. Nad glavom,
evo, već zvoni neka pozna ura. Treba dopiti

ovo vino, treba prezreti dvostruki ovaj
dug. Ovog će časa, brate sveti Ante, opet
da se javi onaj stari poriv: postelja i Jug,
postelja i Jug, postelja i Jug!

Beledija, četrdesetpeta, šesti dan aprila

Sad drhte, u tamnicama, moji bližnji.
Sa padina grada, na rešetku i gvožđe,
sručuje se svjetlost. Pjevaju sužnji
u okno nad glavom upiruć oko. Smij se,
svirepo nebo, dok škripi kapija, cijuče
lanac, i svjetske se prazne hapsane.

Preživjelom ovom rukom, što grijala je
kost, mrzlu i truhlu, sada valja prekriti
oči: kesten i lipa, prekonoć, procvaše
lešom! Sarajevo, bajko puna mrtvih!
Krvava usna ljubavi, hoće li moći, na pragu
doma, zboriti nježnost — ikada više?

Partizansko groblje

Prošetaćemo malo izvan grada, neka se
odmori duša. Tako se jasno misli u šetnji
i čini se: sad vidimo stvari onakvima kakve
jesu: ovo je aleja, ovo po nama sipaju
zelene košulje kestenja, mladi i nježni
guguču okolo zaljubljenici. Ovo je dan, ovo
se svjetlost mudro prelama u lišću, u mermeru
iznad ceste, po groblju u kom i mi pomalo
počivamo. Možeš li — kaži — sestrice mila,
zamisliti sebe, u tuđoj uspomeni? Kiša je
sprala slovo, ali prisloni uho: huji i
huji podzemna duša vode, to zemlja rastače
kost, i tako se (s pravom?) odvija povijest
i sklad: djelić s nama, čas i tren s nama,

potom: bez nas, bez nas i bez nas. A diše
i dalje planet, i dalje rastu dječije oči,
i dalje prska jabuka u poljupcu djevojčice
i prolijeće nad glavom ptica. — Jadikovci
ovdje nije mjesto, kuknjavi ovo nije čas
ni vrijeme. Mrtvi su tu samo da našoj patnji
daju mjeru. Raziđimo se zato, sporo, kao
poslije gozbe, slavenske sasvim gozbe u
groblju, opijena duha. Neka korača kost,
neka korača meso! Knjige su, sestro,
otvorene, istorija se, sestrice, piše,
otvoren je Martyrologium, još samo da se
sjetimo naših imena, da ih ne zaboravimo,
nikada više, nikada više.

Smrt u Venediku

Uz Mešin odlazak

Nisam znao da je bio toliko nesretan.

Ko se još od nas spremao nije da jednom
zanavijek napusti ovaj grad? Neka je, zato,
mir njegovoj namučenoj duši. I moja je, sirota,
svoj siroti skupljala prtljag, da krene, i dizala
ruku, da mahne: zbogom. U kratkim časovima snage,
u dugim i sporim danima slaboće: Venedik, aj,
Venedik! U njem će, kuku i lele, u zemlji
tuždi, tek počet da radi naš otrov, ovdje
ispijen, na baštini svoji.

Recite, ljudi, kakav je bio ovaj mejt!
Praštate li mu za sve što je učinio? Jamčite
li za njega pred Bogom?

Bio je dobar ovaj mejt. Praštamo mu za sve
što je učinio, jamčimo za njega pred Bogom.

Što takvih osta, na prste se jedne ruke
dade izbrojat. Zar se više nije umorila smrt?
Hoće li bar tren jedan da stane, da predahne?
Živi ništa ne znaju. Teški su katanci na srca
njihova stavljeni. Zaludna je zato ova moja
molitva za mrtve. Ja čujem, samo mi se kaže:
govori ti molitvu za žive, njima je teže.
Jer život je besmisao, kao i smrt.

Sarajevo, jula 1982.

Oni što prelaze

Sarajevskim Sefardima

Najprije je prolazilo vrijeme.
Potom smo prelazili most i cestu, kod
benzinske pumpe, i tu je, u skladu sa
razumom, bilo ispisano ***zabranjeno pušenje***,
zatim smo ponovo prelazili cestu, podno
Trebevića, kolebljiva hoda, u strahu
od mijene, pljuska nenadanog.

Mrtvi zrak. Kamen i zmija.
Sleđen hlorofil Toleda.
Espoñoles sin patria.

Potom je prolazilo vrijeme. Jedni smo
drugima gledali u lica, zbrajajući, po
hiljaditi put. Kako iščupati srce ove
tuge? Jedan je nedostajao: Jahve će
ponovo biti sam.

ombre prejado y entelegente,
lavrador publico dija i tarde...

Onda je prolazilo vrijeme. Penjasmo se, stubištem, ne brojeć stepenice, do kamene kocke (tu počiva onaj što nam nedostaje?) — ***Jasenovac, Gradiška, Đakovo, Jadovno, Loborgrad, Aušvic, Bergen-Belzen,*** m i r .

Clara, no lloras hija mia,
no temes la fosa fria.

A vrijeme je i dalje teklo. Dolje se sada sunčala dona Klara, u badekostimu, s nemarom rasutim oko glave: die Sonnenbrille, "Elle", tamo cigarete, feuerzeug, zvučna kutijica iz Japana. Srce je prestalo da kuca.

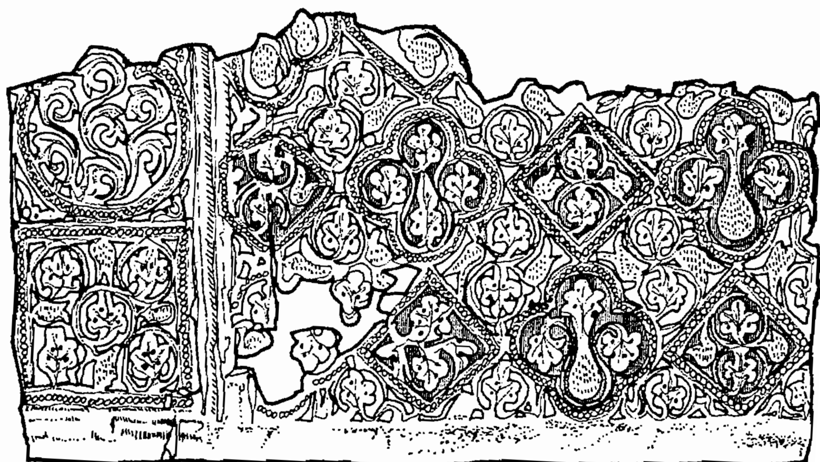
Muy presto te perdimos
caro padre amoroso
yece con nuesta madre
en eterno reposo.

Svijet je ovaj baklja, s oba kraja
zapaljena. ***Tako smo sami — živi i mrtvi — uvijek isto***. Plače li Elohim? Cvili li
Adonaj? Ovdje već dugo ne kosi niko
travu ni korov. Sama lipa cvate i orah
sam zri. Čista je i nevina zemlja.

> Madre que non conoce otra justicia
> que el perdon ni mas ley que amor.

Spavajte, vi što ste prešli i posljednji
put. Spavajte, vrijeme će proći. Spavajte,
vremena više neće biti. Spavajte, ničega
neće biti i biće kao da ničega nikada nije
ni bilo. Spavajte, nebo nema uspomena. Ima
Ništa, ima crna rupa. Ništa Što Se Ulijeva
U Crnu Rupu
Koja
Raste

ŠETNJA SA STEVANOM

a krenemo onda u konačnu ovu šetnju, brate
Stevane. Zar nismo već kazali sve — govoreć
jezikom u kom stanuje božansko, i miriše
lipa, slavenska sasvim, a pomalo ledna —
zar nismo već kazali sve, nije li već prozvana
bila svaka stvar, pomena vrijedna?

Da krenemo u izlišnu ovu šetnju, Stevane
brate. Još jednom nam valja obići grad, i
svesti, na koncu, račun: zbog čeg se traćilo
vrijeme, na što se trošila snaga, i čemu
mrčio papir? Nije zár: u ime strofe, i stiha,
i presvijetle pjesme?

Da krenemo u žalosnu ovu šetnju, Stevane moj.
Nek bljesne munja minulih godina! Način
ljudski u svemu, jesmo li našli? Vrlina i
znanje, jesu li uporedo rasli? Govor svekoliki
bijaše li nužna svjetiljka od riječi, svjetlost
na čelu — kako smo željeli da bude?

Da krenemo, brate, ponovo istim putem. Al
najprije: zaboraviti treba oholo ono lijepo
kazivanje, nipošto birati riječi, već pustit
s lanca pseto govora, nek laje i sikće, utrobom
izvrnutom. Nipošto reći: ***kao***, jer neuporedive
su stvari, i ništa ničemu nije nalik.

Istim ćemo krenuti putem, i ponovo iste
gledati stvari, ali iz drugoga sada ugla —
iz opšteg ugla, i pod drugim svjetlom, pod
svjetlom apsolutnim. Iste ćemo one žene
gledat, kako nose svoja tijela, i nikad ne
znaju, nikad, šta uzimaju, dok nam se daju.
Nešto nam više grubosti treba, po koži lirike
— bič činjenice!

Jer hoću, anđele, da pokažem ti Noć. Mjesta
gdje skuplja se ološ, neopjevan još. (Pesnici, eno,
regulišu nišanske sprave, na mjesečinu naslonjeni,
u beskrajnom polju manevara izlišnih!) Da
pokažem, hoću, taj život, stvarniji od ovog
uz stihove (sa placebom, iz dana u dan), harmoniju
alkohola, noćne tetovaže, javna kupatila,
kuhinje narodne!

Posvuda, ljudi u poslu, ljudi na djelu, oporba,
pogodba, mudrost popuštanja, koristan vjetar,
iz trbuha i sa mora! Pa kome je, ikada, trebala
naša patrija anahrona! Tu, gdje nekada hapsana
je bila — trgovište, gužva: u ljeto — bostan,
zimus — kupus, između — zelen, paprika i peršun.
Cvate trgovina, zri retorika, u naglom usponu
igre na sreću!

Tamo je Pobjednik podigao hram, od pobjeda
silnih da iskupi dušu. Tu možemo stati, tu čuti
možemo kako nam raste kosa, kako niču nokti, kako
truhnu zubi, kako sjajno radi prijemni aparat,
za posmrtnu obradu skupljajuć podatke! Avaj,
kud nestade moj leteći ćilim puberteta?

Ja sada vidim samo stvarnost: granice moga
tijela su i granice moga duha! Je li to kazna
za dvostruki moj ateizam? Neka i jeste, ali ja
za sobom ostavljam kost, ja ***ključnu*** za
sobom ostavljam ***kost,*** i po njoj biće
rekonstruisano biće ove nesreće!

Čitači budući naši tako će pronać zvučnu onu
tačku, kad most se ruši, kad sve se ruši, u
utrobu svoju, u suštinu. I onaj koji ovo piše,
u golo će da se pretvori stablo, u zimsko stablo
golo, koje raste iz betona, s lišćem od jauka,
s granama od krika!

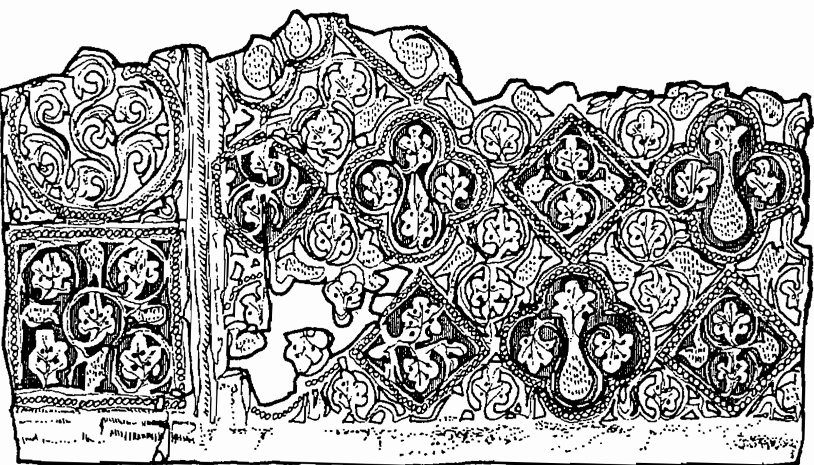
Ulicom prolazi, eno, vojnička majka, Šuhra
Milosnica. Travnjaci, mirno! — Nas, međutim,
čekaju poslovi, javna djelatnost što ne trpi
odlaganja, književne večeri, humor i satira:
Kuda sa konjima? U sonet, u sonet, u kola
pod bič! Kuda sa ovcama? U sonet, u sonet,
u klanicu pod nož! Kuda sa ljudima? U rime,
u drame, u rov i u grob!

Ovdje je trunuo bidermajer, tamo krepavala
Evropa: tuga i leš prekriven zastavom:
liberte, egalite, fraternite, to jest: mladost,
siromaštvo, dobro raspoloženje! Pogledaj tamo:
životna radost u propnju stenje, onamo, vidi: pognute
glave, crni jarboli, bandiera bianca, bandiera bianca!

Pa gdje nam je barka? Ovamo čamac! Dodaji
lavor, priteži uže, zaveži! — Zar nismo, već
davno, kazali sve, što trebalo je reći?

Duh Sidranov, eno, lebdi nad Miljackom!

DISPUT O BOGU

Rekoše, onomad, ozbiljni ljudi neki:
nema Boga. Tajac nasta, tisuću hiljada

budućih godina što ni jedna ne potraja
ni tren jedan duže od trena. Ali se čula

u tome tajcu, odnekud, neka, kao, svirka,
i od nje — ništa se drugo nije čulo!

Tek jedan što imao je jako uho — osnovno
dakle čulo — pod prisegom reče, dok mu je

lice treptalo od smijeha, da čuo je, u tome
tajcu, i u toj svirci, šapat jedan posvemu

čovjekov, samo što odjekivao je, kao da stiže
ne iz ljudskog grla — već iz Božijeg mijeha!

idi bogati! Da nema Boga?
Sve sam mogao misliti i sniti

al takvo mi štogod nikada u san
niti na um ne bi palo!

O tome se, pobogu, i dosad ponešto znalo!
Ako već utvrđujemo Božije brojno stanje

nije nam, zaista, neophodno naročito znanje.
Ako se uopšte tako govoriti može i smije,

postoje o tome, i kruže, bar dvije valjane
verzije: jedna, da bogova ima taman koliko

i ljudi, ni jedan jedini ni više ni manje,
i druga, što u stvar unosi nešto više reda,

da bogova imaju dvojica: Onaj što daje, i
što Ga ima, i onaj što ga nema, i što ne da.

Kako se vidi —nismo, zar, u zraku zidali
kule! —postoje dvije verzije, i ni jedna

ne kreće od nule!

Ne mislis valjda da je Bog taj što ti
—koje već stoljeće? —umjesto svijeće

prodaje rog? Mada se, kao, vidi, njega
jamačno nema. To je onaj koji ne zna, koji neće

da se javi, ni u snu, kamo li na javi. To je
onaj što tetura, i crkava, po ledinama između

crkava. (Njih da uzrazlikuješ, jednu od druge,
svejedno da li iznutra ili spolja, golemo bi

protraćio vrijeme, i posebna bi trebala ti volja.)
Njega, dakle, nema. Ne traži mu stana ni

krova (na kojem nema dimnjaka ni dima!), od njega
diži ruke, ko i od svega što je shvatljivo. Ako si

već krenuo da tražiš Onog što Ga ima — osvrni se,
tu je: u svemu što je neuhvatljivo.

U grdnu nas je nevolju stih potonji gurnuo!
Ipak se, dakle, mora poći od onog što uhvatljivo

je i sigurno. U početku, naravno, bijaše riječ.
Brda se tek pribirala, raspoređivale vode, dugo se

potom kolebala flora, fauna još duže! Svjedoka nema
ali ima priča, kako se odasvud i posvuda razastirala

svirka. Svirac njen jasno je znao zašto ju je na svijet
dao: odluči se bilje, prhnuše tice, riknu zvjerad!

(Ako baš i nije neki dokaz, to obilje biljno ne
uzeti u obzir —bilo bi krajnje neozbiljno. Ribe,

zvjerad i tice, dajemo, eto, pride.) Nebesa su —
ko nebesa! — stizala posvud: tamo i ovamo, ovamo

i tamo, svugdje gdje štogod valjalo je kazat. Tek
potom je – u dobar čas! – došao čovjek, i uzeo

riječ! Usjeko njome puteve, pripitomio brda i vode!
Da kušanjem pojmi sve što ga kruži – jezike nepregledne

stvorio, plovila zatim i letila, i druga, svakojaka,
moćna osjetila! I ničim, jamačno, želio nije da

Njega kudi i ruži. Njega, Kojeg ima. U zvjerima
i ljudima, na nebesima i u grudima. Kojeg ima.

Jer nije to posao u kom se može reći: Eno!
Ponešto se u njemu, očigledno, mora uzeti

na neviđeno! Izvjesno za sada jeste da je
postojala svirka, i da traje, do ovoga danjeg

dana, svejedno da li je svirao svirač, ili se
svirala, i još se svira, od sebe sama. Da bogova

ima najmanje dva: Onaj što Ga ima, i onaj što ga
nema. O potonjem rekosmo sve — vrijedi li više

trošiti riječi? — al ukratko: nema ga, a tu je,
nit kakvu donosi bolest, nit od kakve bolesti liječi.

O prvome takoreкuć ništa, osim da Ga, pouzdano,
ima: On se javlja u snovima, ne likom i ne stasom,

nego riječju, nego glasom koji od baršuna blista:
"Ja postojim, Mene ima. Neka ti je duša čista.

Neka ti je duša čista: Ja postojim, Mene ima."
Tako se On vazda javlja. U snovima, u snovima.

On učini da me nema, ko da nikad nisam bio,
pa da opet budem, kao vazda: ista kost i isto

meso, u istoj koži, od iste boli sazdan. Učini
da noću, i u snu, kao danju i kao na dlanu, vidim

baš sve: i smrt svoju, onu i onakvu koja i kakva
će se zbiti. Da se, potom, budim, po stoti put

u dvadeset do tri, u postelji od same suze i znoja,
i pribirem se, po stoti put: jesi li ovo, Sidrane, ti

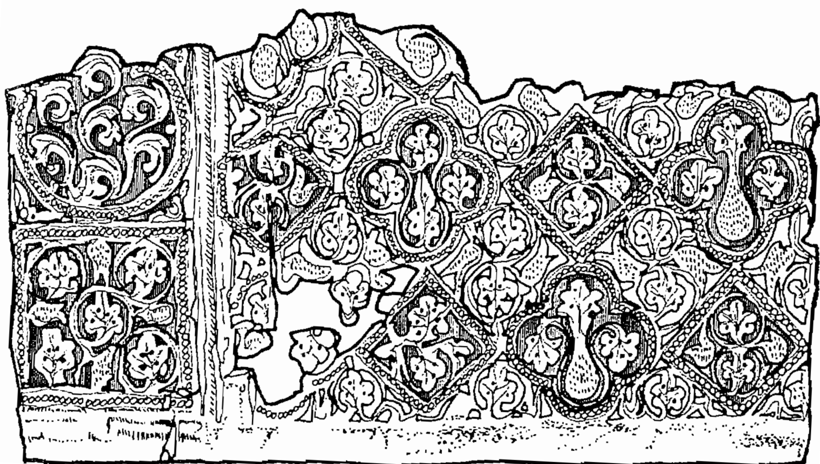
i ova postelja je li tvoja? Kad potonu sve lađe,
i čini se: sve se ruši, On je Onaj što se nađe pri

ruci, tj. pri duši, pa Ga ima — mili Bože, koliko
Ga ima! — u prstima onog koji pjesmu sklada,

svugdje i uvijek, ovdje i sada! Nije, naravno,
tvar, niti neophodno simbol, ali Ga ima, i čini

da vješto, sve vještije, ja podnosim bol: dok me
nježno, kao da sam janje — vodi u nepostojanje.

ZAŠTO TONE VENECIJA

To Peter Weir

Gledam u nebo, iznad Venecije.
Ništa se promijenilo nije, posljednjih
sedam milijardi godina. Gore, postoji Bog.
On stvorio je Svemir, u Svemiru sedam milijardi
Svjetova, u svakom Svijetu bezbroj naroda, mnoštvo
jezika, i po jednu, jednu — Veneciju.

Narode stvorio različitim, na uho im šapnuo: "Sada
upoznajite jedni druge". Sijaset jezika dao, da ih uče,
jedni od drugih, kroz jezike da se upoznaju, i svi,
od toga — budu bogatiji i bolji. Veneciju dao, kao
ticu i ribu što je dao, da ljudi i narodi vjeruju
u Njega —čudeći se Njegovim djelima.

Gledam u nebo iznad Venecije. Gore, i posvuda, postoji Bog. Jedan. Što stvorio je Svemir, sedam milijardi Svjetova u Svemiru, u svakom Svijetu puno jezika i naroda, i po jednu Veneciju. I jedan malehni narod dao, u jednome Svijetu, na kopnu što ga zovu Evropom, u plemenu Južnih Slavena. Tu je Granica. ***Bosna, Bosna, Bosna***. Dodiruju se tu, i tuku, Istočni križ i Zapadni križ, od jednog Križa nastali. A bošnjački narod je pitom. Zato ga dotače ruka Vjere u Jednog Boga, koji nije rođen, niti je rodio, a Gospodar je Svjetova, i Vladar Sudnjega Dana.

Gledam u nebo iznad Venecije. Zemaljski su gospodari namjerili da bošnjačkog naroda — nema. Venecija tone. Evropa tone. Tone kolijevka, i dijete u kolijevci tone. Tonu kontinenti. Tone ruža u vazni od stakla ***murano***. Tone Murano. Hotelska soba tone. Zašto ne treba na Svijetu da ima naroda bošnjačkog? Među bojama, jedna boja manje? Među mirisima, jedan miris manje? —Zašto ne treba na Svijetu da ima — ova Venecija? Među čudima, jedno čudo manje?

Gledam u nebo, iznad Zemaljskog svijeta. Jedna se zvijezda, u dugome luku, ruši u bezdan Svemira. Kao da pade posred Kanala Grande. Zemaljski Svijet, među sedam milijardi vasionskih svjetova, hoće da ostane siromašniji za cio jedan narod. Takva je volja zemaljskih gospodara. U Svemiru, tada, jedna zvijezda pada. Zato tone Venecija. Svemir bude siromašniji — za cio jedan Svijet.
Takva je Njegova volja.

(Venecija/Sarajevo, avgust/septembar 1993)

BILJEŠKE

Sarajevski tabut

– Iz semitske osnove T-B-T izvedena su u mnogim jezicima (arapski, hebrejski, aramejski, koptski...) brojna značenja: *srce, grudi, prsa, korablja, lađa, škrinja, kovčeg, zavjetni kovčeg,* itd. isuviše je bogata da bi ovdje bila navođena literatura koja se, uglavnom u sferi misticizma, bavi proučavanjem simboličkih vrijednosti pojma i predmeta označenog riječju t a b u t. U Bosni, danas, tabut je tradicionalni mrtvački kovčeg kod Bošnjaka (muslimana), od kršćanskih pokopnih kovčega različiti po tome što ima nejednake stranice a *nema poklopca*. Frapantna je sličnost između oblika tabuta i konfiguracije tla prostora na kojemu više od pet stotina godina postoji grad S a r a j e v o.

Ponovo, svi smo na okupu

– Ne treba čitaocu mnogo pa da se dosjeti kako je ovaj "šezdesetosmaški" motiv posvećen Marku Vešoviću, koji se, tih godina, nakon što je magistrirao – bez zaposlenja a izložen političkome progonu – sklonio u zavičaj, crnogorsko selo Pape, pokraj Bijelog Polja, čekajući da mine hajka.

– *trbuh grada*: uobičajena socrealistička novinska metafora za tvornicu, industriju, industrijsku zonu.

Poslanica dubrovačkom prijatelju.

Prema Knjizi Maka Dizdara *Stari bosanski tekstovi,* u pjesmi je naveden cjelovit tekst *Povelja Kulina bana,* tog *"prvog poznatog teksta pisanog na slavenskom jugu na narodnom jeziku"*. Što nama, naravno, nije bilo najvažnije.

Rasvjetljavanje slučaja iz 1641.

Do ovoga sižea autor je tako reći nabasao, listajući staru knjigu istoričara Vladislava Skarića: *Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku.*

Poetski tekst nije uspio obuhvatiti i zanimljiv podatak da je *"među okrivljenima bilo 11 ćurčija, 2 terzija, 2 kasapa 1 sapundžija 1 kilitčija"*.

Kozma Astrolog tumači nebeske znake gospodaru svome, princu Eugenu Savojskom.

Kozma Astrolog je, kako se čitalac dosjeća, izmišljena ličnost. Eugen Savojski, na žalost, nije. Kao ni požari i kuge iz tih godina, na što se pokušavaju pozvati završni stihovi pjesme.

Bašeskija.

Ljetopiščevi su neki podaci s početka, i jedan u sredini pjesme. Ostalo su naša nagađanja, i ne pretenduju na tačnost.

Dernek u sarajevu, sjeseni 1769.

Osnovni motiv preuzet je, ponovo, iz Vladislava Skarića *(Izabrana djela, I, str. 169)*, gdje se kaže: "Nijedan ne skupi više od 15-20 momaka, te tako 16. aprila ode na Rusiju oko 1200 ljudi. – U prvo su vrijeme stizale sa bojišta povoljne vijesti o turskim pobjedama, naročito od opsjednutog Hotina, pa se muslimanski svijet u Sarajevu vrlo radovao. Činjena su trodnevna veselja sa pucanjem iz topova. Ali su vojnici koji su stizali sa bojišta kazivali da je to sve bilo izmišljeno. Poslije su dolazili još crnji glasovi, pa kada su Rusi došli do Dunava, u Sarajevu je nastala takva malodušnost i strah, da se svijet bojao da neće Rusi, ako Dunav smrzne, doći i do samog Carigrada." Ostali detalji pjesme (Ciganin Smoljan, "nakav iz Misira", itd.) također su iz Skarića, sa nekih drugih njegovih stranica.

Autor ne može da odoli, pa ovdje upoznaje čitaoca i sa drugom mogućom verzijom završetka ove pjesme, koja je morala "otpasti" jer pisac nije umio riješiti problem sa izvjesnim leksičkim prostaklukom u potonjem stihu:

Bilo pa prošlo, sad ga jebaji.
Al kako nam je to sijelo prisjelo, otkako nam
na nos iziđe taj dernek – malo se kome više
i na sijela i derneke, 'kamoli u bitke i pod
bajrake ide! Neko sjedi đe si, gledaj od šta živiš,
i kako ćeš, što god možeš – na šegu okrenut! Nemoj

ko vlast – sve ko da je o glavu, nego na sprdnju
ako i nije za sprdanja!

Prvog koga sretneš, ti upitaj: "Kako se ono, bogati
zvaše ona tica, što je onomad – kad nas ono obenđijaše,
kad ono majmuni ispadosmo – dovede
onaj iz Misira?"
Pa ako naleti budala, a naleti vazda neka budala, pa
kaže "NOJ" – znaš li šta mu kazat?

Ali se čitalac sigurno dosjeća da sve ovo, za samu pjesmu, i nije najvažnije.

Mezar sedmero braće.

Više je različitih predanja o nastanku ovoga mezara, uz dvorište Čokadži-džamije, podno Bistrika. Autor je, u porodičnom krugu, naslijedio ovo na koje se oslanja pjesma.

Znatiželjan čitalac, međutim, u knjizi Mehmeda Mujezinovića, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, I,* može naći i vjerodostojnije predanje:

– *"...Zatim se, 1494. godine, dogodila krađa novca u pašinim sarajima zbog koje su pritvorena dva stranca derviša. Oni su nedužni pogubljeni i sahranjeni pored pomenutog šejha. Kasnije su do njih sahranjena još četvorica ljudi koje je Mustafa-paša Daltaban dao pogubiti što nisu pravovremeno spriječili navalu Evgena na Sarajevo 1697. godine. Predaja dalje kaže da se na grobovima ovih nevino pogubljenih osoba počela viđati svjetlost (luča), pa je svijet grobove ogradio daskom i pokrio šimlom. Kasnije je Sulejman-paša Skopljak turbe ozidao i postavio čuvara turbeta..."*

Pomenuta knjiga naknadno nam je došla do ruku, i sasvim je, dakle, slučajna koincidencija gornjeg navoda sa pominjanjem Fontane di Trevi (fontana nevinih) u pjesmi.

Mustafa Krilaš daje izjavu o službi kod grofa Lava Nikolajeviča Tolstoja.

Mustafa Krilaš (rođen u selu Gujani, kod Sarajeva), služio je kod Tolstoja tri godine i osam mjeseci, na samom prelazu iz prošlog u ovo stoljeće. Izjavu dao reporteru *Politike*, juna 1940. Uz mjestimične zahvate i izmjene, data je prema *Dugi*, od 11. 11. 1978.

Recital na Kranjčevićevom grobu, oktobra šezdesetosme, o šezdesetgodišnjici pjesnikove smrti.

U tekst pjesme udjenute su, tu i tamo, poneke Kranjčevićeve sintagme i slike. Ovdje ih ne izdvajamo, u ime povjerenja u čitaočevu upućenost.

Brauning 7,65. Vježba gađanja. Drhti Gavrilova ruka

– *Odjekuje šuma topčiderska:* odnosi se, prirodno, na lokalitet u okolini Beograda, gdje je Gavrilo, uz izvjesnog majora Tankosića, učio pucati iz pištolja, koju nedjelju prije atentata.

– *bolesna je ovo žudnja*: Princip je, u izjavi na suđenju, sam upotrijebio sintagmu *bolesna žudnja*. Vidjeti: V. Dedijer: *Sarajevo, 1914.*

Tin u Sarajevu.

U jednom Tinovom tekstu o Sarajevu upotrijebljene su, u naročitom smislu, riječi: *tajanstvo u magli, te: težnja za zdravljem i vedrinom.*

O epizodi kojom je pjesma motivisana, o napisanoj pa povučenoj Tinovoj tužbi protiv advokata dr Ambroza Dražića, radoznao čitalac može više saznati iz teksta Dragomira Gajevića, objavljenog u časopisu "Život", prije nekoliko godina.

– *Sveti Ante:* ovdje se pojavljuje u jednoj od svojih "funkcija": zaštitnik beskućnika.

Beledija, četrdesetpeta, šesti dan aprila.

– *Beledija:* odomaćeni naziv za drevnu sarajevsku hapsanu, na Obali, kod Vijećnice.

– *Kesten i lipa, prekonoć, procvaše lešom:* ovaj se stih opominje one noći u kojoj je uspaničeni okupator, bježeći, povješao na marindvorskoj aleji desetine sarajevskih rodoljuba.

Oni što prelaze.

– Prema Enciklopediji leksikografskog zavoda, nazivi Jevreji, Hebreji, preko I v r i , izvedeni su od starojevrejskog e v e r , što znači p r e l a z i t i , dakle: o n i š t o p r e l a z e .

– *u skladu sa razumom*: prema Majmonidesu, u religijskom smislu ispravno je ono što je "u skladu sa razumom".

– *Españoles sin patria:* Španjolci bez domovine, uobičajen naziv za Jevreje, rasturene po Evropi, i ondašnjem golemom turskom carstvu, nakon izgona iz Španije, 1492.

– *Tako smo sami, živi i mrtvi, uvijek isto:* epitaf na grobu Elijasa Kabilja, na sarajevskom Jevrejskom groblju.

– *ombre prejado...*: čovjek cijenjen i pametan, javni radnik danju i noću.

– *Clara, no lloras...:* Klara, ne plači, kćeri moja, i ne boj se hladnog groba.

– *Muy presto...:* Rano te izgubismo, dragi, najvoljeniji oče. Počivaj na našom majkom u vječnom miru.

– *Adonaj*: nebeski, sinonim za Jahvu

– *Elohim*: gospodin, sinonim za Jahvu

– *Madre que non...:* Majka koja ne poznavaše druge pravde, do praštanja, ni drugog zakona, osim ljubavi.

Marko Vešović:

O POEZIJI ABDULAHA SIDRANA

Svijest o pjesmi

Abdulah Sidran, zbilja, ne spada u pjesnike koji, da upotrijebim biblijsku riječ, "ne znaju šta čine" u trenutku pisanja pjesme. Nije, naime, od soja spontanih stvaralaca čiju uobrazilju pokreću prevashodno sile iz nesvjesnog, vodeći je putevima razumu nepredvidljivim do otkrića koja, nerijetko, obesnažuju njihove prvobitne stvaralačke namjere. Naprotiv: Sidran svagda posjeduje izuzetno izoštrenu svijest na kakvu poeziju danas vrijedi "traćiti vrijeme", kakvu pjesmu želi sam da napiše, šta njome kuša da sopšti, kakva su pjesnička oruđa najpodesnija za postizanje postavljenog umjetničkog cilja.

Stoga je *brižljiva ispisanost* temeljni dojam koji u čitaocu ostavljaju njegovi stihovi, i to ne samo najbolji. Udio svijesti u umjetničkoj izvedbi, ili jednostavnije rečeno - prisustvo majstorstva, ne smije se prenebregnuti u njegovim pjesmama čak ni kad su besprimjerno proste. Jer Sidran mnogo polaže na majstorstvo, razumije se, kakvo misli da današnji pjesnik smije sebi dozvoliti, pošto mu je jasno da njegovanje samodopadnog majstorstva - koje od pjesme pravi robu za proizvođača, a ne za potrošača - često znači doprinos daljoj razgradnji ionako ruševnog dostojanstva pjesnikova posla u današnje vrijeme, jer daje nov prilog sve nepovratnijem odscijecanju poezije od čitaoca. Za Sidrana je, stoga, ključno pitanje: može li se biti majstor, a ipak ostati razumljiv?

Napokon, reklo bi se da ovaj pjesnik majstorstvu teži iz - skromnosti. Jer odbija da piše po ovlaštenjima odozgo, to jest, kao osoba odboga nadahnuta za ovu rabotu, ali i po naređenjima odozdo,

što će reći kao medijum koji je u vlasti nesvjesnih sila, a ovaj "dvostruki ateizam" - riječ je Sidranova - obavezao ga je na ulaganje popriličnog napora da barem postane što finiji razumijevalac ne samo "turobnog zanata" pjesničkog nego i još turobnijih zbivanja u duši, koja je svagda "jaka u trpnji", ne zaboravljajući ni tijelo, koje mu katkad šapće "da više trpjeti neće". Najbolje svoje strofe Sidran ispisuje kao znalac čijem oku nisu zakrite ni brojne tajne pjesničkog umijeća, ni još brojnije tajne duše uzdrhtale pred "prejakom kišom mudrih udaraca s neba", ali ni tajne mesa koje u ovoj poeziji često "bdi i gori". Jer ni tijelo nije svodljivo isključivo na čulne vrućice, i ono umije "bdjeti" kao i duša; ni pût, znači, nije potpuno neupućena u poslove koji spadaju isključivo u nadležnost svijesti.

Svijest o svijetu

Hoću da kažem: utančana svijest o pjesmi prirodan je sastojak Sidranove iznimno snažne svijesti o vlastitom postojanju. I postojanju uopšte. Čak se može reći da je Sidran, kao čovjek, sazdan od iste tvari od koje i pjesnik u njemu. *Ja*, koje nam se obraća iz njegove pjesme, nikad nije *uslovna* književna tvorevina u manjoj ili većoj mjeri različita od pjesnikova empirijskog *ja*. Čak i njegovi brojni lirski junaci ponajčešće su - sušti Sidran, a ne njegov iskorak u dotle neokušanu mogućnost vlastitoga bića. Sidran kakav je na papiru - jeste i nastoji biti istovjetnik one osobe sa kojom smo prosjedjeli stotine dana nad šahovskom pločom, "kao nad rakom otvorenom", ili probdjeli stotine noćiju za kafanskim stolom, odakle se svijet vidi "kroz staklo, kroz mutno, kao ispod vode".

Iako je u mladosti čitao Eliota, ne bez ushićenja, čak poneki njegov stih ugrađivao u vlastite pjesme, Sidran je ipak prečuo, ili nije

shvatio, ili bar ne ozbiljno, čuveni Eliotov zahtjev da pažljivo razlučujemo "čovjeka koji pati i duh koji stvara". Što je u Sidranovu slučaju neizvodljivo: os njegovog pjesničkog svijeta i jeste taj "čovjek koji pati", te bi "duh koji stvara" jednostavno ostao bez gradiva za zidanje, ako ne bi bio tijesno vezan, naprosto prilančen, za tog patnika. "Mi lirici smo, zgrčenih lica", kaže Sidran u pjesmi *Ars poetica*, kraticom izručući to strasno jedinstvo.

Stoga se pjesnik i pita: "Hoće li išta o meni znati onaj /što noću će uz lampu i mrak uokolo, / ove redove čitati?" Što djelimično znači: koliko sam, uistinu, uspio da sebe kažem svojim pjesmama? Pitanje je bitno, pošto od odgovora zavisi i sud o *vrijednosti* tih pjesama. Jer lirsko ja, kako ga shvata Sidran, zapravo je esencijalizovani čovjek. Sa koga su se istopili svi uzgredni atributi, a preostala gola uzdrhtala srčika. Ali, djelimično, radi se i o trenutku *nevjerice* u mogućnost istinske duhovne razmjene među ljudima, o slutnji da je svako zaključan, sužanjski, u vlastitu muku pred životom, koja ga čini nagluhim za tuđ jad:

Hoće li išta, išta uistinu znati?
Il jednaka će pustoš
u domu njegovu da zjapi i sja,
nad stolom i knjigom, dok sabran,
i težak od tuge, svoje,
ovu moju bude razgrtao
vlat po vlat,
mrak po mrak?

Pjesma, odakle su ovi stihovi, sastoji se iz samih pitanja. Uopšte, Sidran voli da svoje ponajdublje opsesije, svoja ključna prozrenja, sabija u upitnike, i mnoge od nezaboravnih njegovih strofa - lanac su pitanja kojima se zagonetka kuša iskazati, a da se sasvim

ne uništi. Pjesnički govor je i ovdje varljiv smislom. Pjesnik, očito, svoje stihove čitaocu preporučuje kao lijek od pustoši. Tačnije, ljekovito bi bilo – uspostavljeno razumijevanje, smanjilo bi pustoš kojom "zjapi" soba i "sja" svjetiljka čitaočeva. Jer izražajno hrvanje sa tom pustoši i jeste glavno zanimanje pjesnikovo. Pošto je pustoš ostala "jednaka", nema sumnje da je čitaoca sopstvena tuga omela da razumije pjesnikovu. Ali ovi stihovi nude i unekoliko drukčiju mogućnost čitanja: Pjesnik se upitno nadnosi nad opasnost *prividnog* razumijevanja svoje poezije. "Jednaka pustoš" koju dijele pošiljalac i primalac, stvara opsjenu poistovjećenja, a zapravo čitaočeva sabranost u svoju tugu postaje prepreka da pojmi pjesnikovu.

Drugi put će, međutim, Sidran biti uvjeren da je ne samo pohranio "ključnog" sebe u svoje stihove, nego i da je mogućno, na temelju njegovog pjesništva, ponovo uspostaviti biće čijom je nesrećom to pjesništvo napajano:

> za sobom ostavljam kost, ja k l j u č n u za
> sobom ostavljam k o s t, i po njoj biće rekonstruisano
> biće ove nesreće!

Sidran se, jednostavno, uzda u neku vrstu čitalačke paleontologije koja će "rekonstruisati" ne – "nesreću ovog bića", kako bi nalagao sintaksički red u prirodnom jeziku, nego "biće ove nesreće", kako zahtijeva Sidranov doživljaj vlastitog položaja u svijetu. Ovaj uvrnuti jezički spreg nagovještava stvar koja je u Sidranovim pjesmama bukvalno istinita: nesreća ne pripada biću, nego biće svojoj nesreći! Nesreća, a ne njezin nosilac, može polagati pravo na *ontički* status. Preokretanjem prirodnog jezičkog reda, prenošenjem smisaonog naglaska na patnju, njen trpilac je potisnut u drugi plan,

a nesreća obojena fatalizmom, promaknuta u nešto što postoji otprije pojedinca, kao unaprijed pisano. Jednim sitnim pomakom u jeziku, od nesreće je zbilja napravljena "ključna kost" opstanka, po kojoj se može cjelokupna ljudskost pjesnikova ponovo uspostaviti u čitalačkom doživljaju.

Zbog toga, ne mislim da je nedopušteno, već čak i poželjno, da se u tumačenju ove poezije oslanjam i na svoje poznavanje, dugogodišnje, Sidrana kao čovjeka koji je jakom sviješću o svemu u sebi i oko sebe - istovremeno "i nagrađen i kažnjen". Sidran je, doista, većinu svojih pjesama prvo živio, a tek potom i zapisivao. Te, kad zastrepi od pomisli da će "skončati na užetu":

Što duša ne uzmože,
što srce nikad nije smjelo –
samo hoće da oposli tijelo.

- onda ove, i njima slične, stihove ne treba iščitavati kao plod predavanja trenutku, već kao srčiku iscijeđenu iz tridesetogodišnjeg iskustva ovog profesionalnog samoubice koji je sam sebi proziran do kraja: duša je odveć slaba za takav čin, jer je u njenoj nadležnosti - trpljenje u nečinjenju; samoubilačka inicijativa ne može poteći ni iz srca, koje je tu da "prepuno bude straha" i, ma koliko se pripravljalo za taj potez, da se svagda osjeti *zatečeno* takvom mogućnošću: "a nespremno / srce zadrhta u ruci Suludog kao srce ptičeta / u ruci dječaka". Preostaje, dakle, tijelo kao jedini izvođač radova. Samoubica je stvor koji je u isključivoj vlasti tijela, osoba iz čije su tjelesne posude, u trenutku kad namiče omču, ispražnjene sve sadržine.

Negativna ontologija

Ne poznajem, zapravo, mnogo osoba koje bi u tolikoj mjeri snažno, bolno i beznadno bile svjesne svega što se zbiva u njima, sa njima, oko njih. Čini se daje Sidran, sve što piše i što proživljava, što doznaje iz knjiga i iz neposrednog iskustva, podredio jednoj središnjoj svrsi: održavanju neprekidno budne svijesti, nekad jasne od surovosti, da je naše postojanje "umnožen jad i vježba u trpnji neprestana". Da je "svako sjutra gore od danas". Da "istorija bolesti" "kazuje više nego zdravlje". Da nas iz svega što poduzimamo i što kušamo vreba "miris Ničeg, što istim glasom plače i pjeva". Mogli bismo, ovako, do kraja stranice, navoditi iskaze koji, skupa uzeti, uspostavljaju jednu, da tako kažemo, negativnu ontologiju, uobličavanu ne samo krajnje dosljedno, nego i sa nekom vrstom ljubavi. Ne ljubavi, razumije se, prema, recimo, onom "mirnom i hladnom moru bola", po kojem dvoje ljudi, što su se nekad voljeli, danas plutaju pretvoreni u "dvije sante: jedna muškog, druga ženskog spola", nego ljubavi za istinu. Koja se nudi kao možda jedino mogućno *iskupljenje* života nakrcanog stovrsnim osujećenjima. Ljubavi koja neće da ispusti niti jedan, ma koliko mučan, detalj opstanka u *mirnom očaju*, kako bi ukupna slika ispala što ubjedljivija, a istina o našoj ljudskoj nedovoljnosti što neokrnjenija. U *kultu istine* sabrano je, okupljeno je u čvor, svekoliko Sidranovo i ljudsko i stvaralačko biće. Njegove pjesme, vidno obilježene strahom od svake vrste pretjerivanja, poznaju možda jedino pretjeranu privrženost istini. Što se, dakako, ponekad i plaća, jer - Sidranovim jezikom rečeno - "žestoka privrženost" bilo čemu, voljenom gradu, ili istini, izvrgne se u "iznevjeravanje sebe", pjesničko iznevjeravanje, razumije se.

Čemu čitalac ponajviše vjeruje u ovoj poeziji, jesu stihovi koje je pjesnikova duša zaradila "trpnju ko mlijeko majčino kušajuć". Sidran voli ovu oporu riječ, koja izražava srž njegovog doživljavan-

ja vlastitog prisustva u svijetu: ne živi, nego se življenje nad njim *vrši.* Postoji se ne u radnim, već u trpnim glagolskim oblicima. Ili, kako je rečeno u pjesmi *Sirotinjskoj*: "Jake su naše duše u - trpnji. Dušino i nije / da djela". Dušino je da marljivo knjiži "udarce kojima je hranio" voljeni grad, i uopšte svijet. Pa nije čudo što se, u ovoj poeziji, za tim udarcima nekad i čezne: "A žestoke kiše udaraca niotkuda ni kapi". Udarci su duši potrebni gotovo kao - kiša ljetini. Udarci zapravo potvrđuju njeno postojanje, jer kad izostanu, to je dokaz da "duše nema" i da "u domu njenom stoglavo ništa zjapi". Duša je, dakle, fini instrument za bilježenje tih "udaraca s neba", što će reći udaraca usuda, kojima se možeš oduprijeti tek svojim umijećem u trpnji. Shvatljivo je, otud, što duša u Sidranovim pjesmama gdjekad iskrsne gotovo kao tegleće marvinče koje trpi terete mnogo veće no što mu je snaga: "Pretovarene naše su duše". I svejedno je što ovdje, pridjev "pretovaren" znači i prepunjen, jer se kod Sidrana i obilje, punoća u nutrini, zna doživjeti kao izvor trpnje.

Sidran je prevashodno pjesnik izvorne ljudske muke pred životom, kojoj nisu potrebna nikakva razumska objašnjenja, dosta je kazati da imamo dušu i da smo na zemlji, pjesnik ljudskog poraza kao nečega toliko po sebi razumljivog da se pobjeda u njegovoj poeziji procjenjuje kao neka vrsta smrtnoga sagrešenja:

> Ovdje je Pobjednik podigao hram od pobjeda
> silnih da iskupi dušu.

i treba da je iskupljuje, jer se duša i pobjeda isključuju, što znaju "samo trpnjom obdareni". Čudan je ovaj jezički spreg, dvosmislen je: govori li o ljudskom soju koji ima - talenta za patnju? ili možda trpnju proglašava - poklonom, darom, peškešom? Vjerovatno je oboje u pitanju, jer i Sidranovom slijepcu Bog je "dao da nikad ne

vidi onu koju ljubi"! I tu se uzimanje proglašava za davanje, osujećenje se preobraća u ispunjenje. Na istovjetan način je i trpnja – davanje, božije, razumije se, što nagovještava da Sidran, zajedno sa svojim Mustafom Krilašem, pomalo "vjeruje u kismet". No ima i još jedan razlog sa kojeg trpnja biva i vrsta nagrade: Sidran poznaje trenutak kad

> sve počinje, i svršava,
> šutnjom iz koje će, kroz trpnju,
> liti sjaj čiste blagosti.

Trpnja je dar, jer je čistilica duše, put u ozaranja duhovna, dosezanje sveprihvatalačke blagosti koja obećava da "sve će biti dobro, i svaka stvar će biti dobra", kako u poenti jedne svoje pjesme kaže Sidran, stihom posuđenim od Eliota.

I sve može postati vrelom trpnje. Čak i sam čin gledanja. Goli čin opažanja predmeta u ovoj poeziji je doživljen kao istinsko mučenje. Ali ne radi se uopšte o pjesničkoj "hipersenzibilnosti", Sidran odbacuje glasinu o pjesniku osjetljivom kao mimozica, uporno podvlačeći da ne raspolaže prijemnim priborom koji je utančaniji no u ostalih ljudi: njegove su oči, veli, "tako obične, i tako je opšta slika svijeta / što u njima sjaji". Te, ako priznaje da stvari ne gleda drukčije, i u njima ne vidi više, no ostali pošten svijet, šta znači, onda, onaj bol od zapažanja stvari, napadnutost duše njihovim prisustvom, doživljaj tog prisustva kao "svirepog", šta znače, na koncu, ovi stihovi:

> I vidi čuda: svijet opisivati ni trena ne umijem,
> a bijah samo ogledalo što pati
> dok svijet se u njemu ogleda,
> pun svijet, svijet prazan, i nikakav.

Sidran "svijet opisivati" ne umije, zato što se takva rabota temelji na posmatranju sa odmaka, manjeg ili većeg, a takvog odmaka u njegovoj poeziji nema: čim pogled padne na bilo koju stvar, ona se preseli unutra. O čemu rječito svjedoči pjesma *Zapis o čudu*. U Sidrana pogled nikad nije djetinje nevin, čak rado priznaje: "ja nikad ništa nisam vidio prvi put", jer zagledan u stvar, zuri zapravo u vlastitu svijest o njoj, u svoje sopstveno pređašnje iskustvo sa tom stvarju. Sidranove oči su, naprosto, "zatrovane" tom sviješću, tim iskustvom, ovaj pjesnik gleda mozgom, ako smijem tako da se izrazim. Gleda i srcem, razumije se, ali to je "srce koje misli", kako je sam odredio svoju svijest o vlastitim osjećanjima.

Razmotrimo li, pomnije, stih upućen na adresu svijeta, zapazićemo u imeničko-pridjevskoj igri ("pun svijet, svijet prazan") oponašanje logike ogledala koje stvari odražava obrnutim redom. Kao da se i punina svijeta, odslikana u pjesniku, promeće u prazninu. U stvari, svejedno je, u neku ruku, je li to, što se u pjesniku zrcali, svjetska punoća ili prazina, jer obje su jednak razlog za trpnju. I zbog punoće se pati. Možda čak ponajviše zbog nje, jer neprestano izmiče, jer je svagda drugdje, stoga i žudnja za ispunjenjem zna biti "mrska": Sidran umije snažno proživjeti časove kad ga mori "mrska žud za tijelom koje, u daljini, bludi", a koje će tren potom postati: "bludno tijelo u daljini", i taj majstorski izražajni obrat nagovještava pjesničko *opiranje* toj "žudnji", *opanjkavanjem* tog tijela u vlastitim očima! A praznina je, opet, izvor mučenja zato što nam pripada i suviše, i svojim jekom se javlja kad se zagledaš bilo u oči Drugih, odakle te napadnu "prazno, žeđ i tama", bilo u sopstvene:

> u prazan se pogled, niušto, pretvaraš,
> takav, niti privržen čemu, niti zdvojan.

Sidran ovdje sebe gleda kako - gleda. Preostalo je jedino to: svijest o vlastitom praznom zurenju u svijet. I, primijećujemo, na svoje biće pjesnik troši isključivo *negativne* naznake: može kazati jedino kakav - nije. Slažući odsustvo na odsustvo, sklapa sliku bića samom sebi uskraćenog. U popisivanju osujećenja, u zbrajanju nemanja, u gomilanju odsustva prvenstveno se i utjelovljuje, na slikovnom i izražajnom planu, Sidranova negativna ontologija.

Pjesma kao svijest o postojanju

Stoga je razumljivo što je pjesma, za Sidrana, prvenstveno izraz svijesti o postojanju, a tek potom i štošta drugo. U tom smislu, "ogledalo što se u Sidranovim pjesmama, bar ponajboljim, književno uistinu dešava. Ta mnogoznačna slika, jednim udarcem, *pounutruje* cjelokupnu zbilju, zapravo nema više ni unutra ni vani, nego se stvara prostor čiste svijesti u kojem je patnja svega i svačega prvi egzistencijal: "Stara loza, stari ispucali bol ni za čim", kaže pjesnik za vinovu lozu na prozoru, a ova slika razotrkiva osnovnu duhovnu jednačinu u Sidranovom pjesničkom svijetu: ako je istina da je u njegovoj pjesmi sav spoljni svijet preseljen unutra (pa se za Sarajevo može reći: "njegova zima naših je duša godišnje doba"), ne manje je tačno i da je ljudska nutrina vani, opredmećena u pjesnikovu okruženju, stoga Sidran i može da kaže: "nagnati / stvar da mene ćuti svojom drvenom dušom / dok tako svirepo postoji". To jest, nagnati svjetiljku da isijava moju ličnu "pustoš". I kuću, da zrači mojom sopstvenom sjetom:

> Ti još plačeš, a već je dugo noć, sestro moja.
> Nad tvojim čelom bdije strah-ptica,
> pucketa stari namještaj
> i duh našeg oca, eno, šeće tužnim sobama.

Nije se samo sestrinski strah obreo napolju, pretvoren u pticu, niti je samo pjesnikova tuga obojila sobe, nego kao da je i "duh našeg oca" zapravo ospoljena misao, sinovljeva, jer "pucketanje u namještaju" izaziva pomisao na ljudski hod po kući, tako da je očevo priviđenje išetalo u stvari iz pjesnikove glave.

Otud Sidran sa riječima, ili se stvarima na koje riječi upućuju, postupa kao sa sočivima koje bi trebalo da zrake njegove svijesti pokupe u snažne žiže, otud i nastoji, uzgred se pitajući koliko uspijeva, da mu pjesma bude

svjetiljka sama od
riječi, baš ko svjetlilo ono na čelu čovjeka
sred rudokopa, u koji, evo, stupam.

Svjetlost, kao prastara metafora ljudske svijesti, ide među važne riječi u Sidranovoj poeziji, a slika "strašne svjetlosti" kojom "lubanja puni se" do stepena kad se pomišlja da možda "nije prsla kost od tog sjaja", izražava tren – najvećeg intenziteta te svijesti. Ispitajmo kako pjesnička svijest "radi" u Sidranovoj "svjetiljci".

Čin metaforizovanja u tim stihovima je dvodjelan: kretanje od opštijega ka posebnijem. Prvo dođe "svjetiljka sama od riječi", sa naglaskom na "sama". Važan je taj sićušni jezički pomak, jer u običnom govoru postoje obrti "svjetlost sama" ili "sjaj sami", ali bi bilo neobično reći "svjetiljka sama", jer se time krši jedna zabrana na kombinovanje, kako bi kazali jezikoslovci. Prenošenjem intenziteta sa onog što je isijano na predmet koji isijava, u prvi plan je izbilo svjetlo, ili tačnije, lampa je potisnuta u pozadinu, u korist vlastitog zračenja.

Ali početna slika ostavlja pjesmu nekako po strani, u nedefinisanom prostoru, nedovoljno umiješanu u svijet, pa će da uslijedi

mnogo posebnija i preciznija: rudarska lampa, koja je međutim okolišno opisana. Izbjegavajući da izravno imenuje rudara i njegovu lampu, Sidran svom iskazu daje okus *dvostruke* stilizacije: nije dovoljno tek naći tačnu *metaforu* za pjesmu, potrebna je još i *perifraza* kao stilsko sredstvo iz gornjeg jezičkog registra, koje u rudaru ukida fizičkog radnika, sagledava ga iz njegovog ljudskog temelja; zaobilazan jezik ga uopštava, pa i njegovu lampu oduhovljava, promičući je u "svjetlilo" - pred nama je kopač po rudnicima svijeta, duše, istorijskih dokumenata. Iako skroz proziran, pjesnički govor je u ovim stihovima najmanje troslojan, svojstvo koje mi se čini važnim u Sidranovom pjesništvu.

Iscrpljivanje predmeta

Najbolje Sidranove pjesme posvjedočuju veliku moć usredsređivanja na temu, na bitno u njoj, sposobnost da iz opjevanih predmeta iscrpi maksimum. Tamo gdje se stvar, ili književni motiv, opipavaju sa sviju strana, s postupnošću koja nije bez užitka, ostvaruje se i poezija istovremeno i fizična i metafizična, i posve opipljiva i sasvim oduhovljena, i puna meke čuvstvenosti i neprekidno prostreljivana ledenim pogledom jednog bića koje teži življenju u "strašnom svjetlu" pune svijesti o sebi u svijetu i svijetu u sebi, teži bdjenju u tegobnom svjetlu jasnog sagledavanje svega. Zbog toga se može reći da su, na sintaksičkom planu, ponavljanja u stvari duša ovog pjesništva. Jer u tom neprekidnom vraćanju na "isto to samo malo drukčije", odslikava se kruženje svijesti oko predmeta, otvaranje dopunskih uglova gledanja, Sidran podsjeća na slikara u otvorenom prostoru koji, dugo i pipavo, pomiče i namješta svoj štafelaj, u traganju za najboljim, s obzirom na dnevnu rasvjetu, kutom gledanja, u varljivoj nadi da će napokon napipati onaj iz koga će stvar sagledati "pod svjetlom apsolutnim".

Zapis o čudu spada u najoduhovljenije Sidranove pjesničke tvorevine, a sačinjen je takoreći od – ničega! Veče, soba, plamen svijeće na stolu, a vani oluja. I muško i žensko u tom preškrto naznačenom stvarnosnom okviru. Zapravo, njih i nema, jer od žene su u pjesmu ušli ruka koja skida "gust pramen kose sa čela", i glas od koga se "pomjera plamen svijeće" dok izgovara: "Napolju je oluja", dakle, žensko postoji tek u odlomcima, a od muškarca u pjesmu ulazi isključivo *svijest* u kojoj se sve to prelama na način koji od svakodnevice pravi "čudo". Iz tih, do ubogosti siromašnih podataka stvarnosti, pjesnik je izvukao cijelo bogatstvo smisla i to u jednoj književnoj igri ogledalima koja svakom od pomenutih detalja podaruje višestruku egzistenciju. U ponavljanjima se upravo i utjelovljuje ta igra svijesti i svijeta. Donosimo ovdje statističku analizu ponavljanja najbitnijih riječi u toj pjesmi:

Sjećanje, sjećati se, ponavlja se deset puta, *kao* i *poput* – osam puta, *glas* – šest puta, *ruka* pet puta, *kosa* četiri puta, *čelo* četiri puta, *napolju* četiri puta, *oluja* četiri puta, *kazati, govoriti* četiri puta, *pramen* tri puta, *pomjerati* tri puta, *sklanjati* tri puta, *lijeva* dva, *gest* dva, *seliti* dva, *plamen* dva, *veče* dva, *sto* dva, *čuti* dva puta.

A pjesnički postupak je ovaj: najprije, golo bilježenje zbivanja, a potom – čin ukidanja njihovog zbiljskog postojanja, jer pjesnik, koji "nikada ništa nije vidio prvi put", kako stoji u epigrafu ove pjesme, smjesta "seli u sjećanje" i taj pokret ženske ruke i taj glas koji kaže da je napolju oluja i pri tom "pomjera plamen svijeće na stolu". Tako da ta zbivanja, i te stvarčice, u isti mah i postoje i ne postoje. Tačnije, udvojeni su, u pjesničkoj svijesti, gdje se gledanje poistovjećuje sa sjećanjem, pa i uvišestručeni, jezičkim putem, jer pjesnik ponavljanjem neprestano nastoji da utvrdi, da potvrdi tu činjenicu: da se zapravo sjeća dok gleda, i nikako mu dosta tog ponavljanja kojim bi da siđe što dublje, u sam korijen ovog

epifanijskog trenutka. Sidran se triput vraća svakom od pojedinih motiva, i svaki put ih dalje preobražava, i oduhovljuje, i to pomoću poredbenih veznika. Od onog "kao" i onog "poput" - zavisi gotovo sve u ovoj pjesmi; - oni su glavni nosioci preobrazbe, oni su bitna jezgra duhovnog zbivanja u pjesmi. U posljednjem pasusu od šest redaka, šest puta zazvuči to "kao" i to "poput", te se može reći da je "čudo", u umjetničkom i iskustvenom smislu, omogućeno i ostvarivano posredstvom tih malih bezbojnih riječi. Koje posjeduju izvornu snagu ukudanja, gotovo u smislu simbolističkoga pojma *abolition*. To jest, stvari su "pomaknute u odsustnost" kako bi "mogle zapjevati", što rekao Hugo Fridrih. Tu sve najednom počne da liči na sve: veče na život, život na sjećanje, sjećanje na glas, glas na ruku, otvara se pred nama mnoštvo smisaonih razina u posve običnim stvarima. Gledajući kroz svega nekoliko podataka zbilje, zavirili smo u potencijalnu neiscrpnost svijeta, u beskraj koji virtuelno prebiva u svakoj stvari.

Zapravo, to je beskraj svijesti, a ne svijeta. Jer ponavljanja raslojavaju tu svijest, naznačuju umnažanje ravni na kojima odjekuje i prelama se jedna ista stvar, ovo je poezija kojoj je svijest o životu nekud preča od samog života koji "eto kao da ne živim, već kao da ga se sjećam". Neposredno data stvarnost ne postoji: u zbilju se uselimo tek da se zbilja useli u nas. Otud, u Sidranovim pjesmama, koje su nakrcane ljudima, susrećemo prorijedak predmetni svijet. Sidran rukuje malim brojem stvari koje su obične, svagdašnje, netajanstvene, kućevne: drveno vedro, lampa, stolica, sto, košulja, kačket, album, šahovska ploča, kalendar i slično. Jer svijesti je dovoljna bilo koja, gotovo proizvoljno odabrana stvar, da na njoj pokaže šta može i umije, da sa njom počne preobražavalačku igru u kojoj će razotkriti u stvari sopstvenu dubinu, u neumornom traganju, zapravo žeđi, za smislom.

Tu žeđ, to traganje, Sidran je, sintagmom posuđenom iz Ujevićevog *Ispita savjesti* imenovao kao "bolest od duše", kako je i naslovio jedan od izbora iz svog pjesništva. Kad ne bismo bili obaviješteni o toj pozajmici, zakleli bismo se da je rečenica: "A ovo traženje smisla, to je - neosporno - bolest od duše", šiknula iz jezgre Sidranovog pjesničkog svijeta. Ne samo zbog toga što je duša najvažnija, najčešća, najmilija Sidranova riječ, čak bi se moglo kazati da je njegova poezija vratila puno dostojanstvo ovoj riječi, učinila je ponovno mogućnom za pjesničku upotrebu u naše doba koje dušu smatra beznadno zastarjelom i prevaziđenom (čemu nisu psihoanalitička istraživanja jedini krivac). Nego još više zbog toga što je "traženje smisla" glavno zanimanje dušino u Sidranovoj poeziji. Zar bi i moglo biti drugačije? Samo bol se pita: Zašto? - kazao bi Niče, što znači da samo veliki bolesnici i nesrećnici znaju ponešto o svojoj duši. Patiti, a usputno se pitati za razlog i smisao i svrhu te patnje, eto glavnih "poslova i zadataka" koje duša, u Sidranovim pjesmama, obavlja na svome radnome mjestu. Te, ako je "traženje smisla" proglašeno za vrstu "bolesti", a "duša" upotrijebljena kao stručno ime, kao dijagnoza te bolesti, zar se treba čuditi što Sidran vjeruje da "istorija bolesti kazuje više nego zdravlje"?

Priroda u Sidranovoj poeziji

Stvari su, kod Sidrana, kako već rekosmo, posijane narijetko, a ljudi nagusto. S druge strane, a u dubljoj vezi sa tim, njegova poezija je zasićena istorijom, dok se za prirodu može reći da mu nije "svojta", što je shvatljivo: Sidran je sržno gradski pjesnik, Sarajevo je kičma njegovog književnog svijeta uopšte, a sabirna sočiva istorije su upravo gradovi, *vidljiva* istorija prirodan je

sastojak gradskoga krajolika, dok je seoski - nevin od istorije, koja na selu nema šta tražiti. Još rimski pjesnici su iz Rome bježali na selo, u njegovo vanistorijsko blaženstvo.

Čak i kad se povremeno obrete na selu, Sidran sa sobom vuče prtljag gradskih navika: to su trenuci kad njegova "duša pjeva" i kad "vjetru i kišu, trnu i cesti, nasmijan pruža naklon". Očigledno, pjesnik u ovoj slici opšti sa prirodom kao gradski žitelj koji, u prolasku ulicom, smiješkom i naklonom, pozdravlja svoje poznanike lijevo ili desno.

Priroda Sidranu "ne leži", čini se, i stoga što se o njoj *ne može* imati svijest, tačnije, tvrdoglavo se opire zahvatima svijesti koja sve pounutruje, priroda hoće da izađeš iz samice svoje svijesti, i da joj se sav predaš, do samozaborava, da podlegneš njenoj čaroliji do poništenja sebe, iskustva koja Sidranu nisu baš posve neznana:

Gdje smo mi ovo?
Kao da se ne događa u zbilji: kristalna
svjetlost niotkuda, a tijelo, pod vodom,
blista u krljušti od srebra.
Na Biševu smo, u Modroj spilji.

Tijelo je naprosto postalo riba, toliko se saživjelo sa elementima. Ali odmah zatim dolazi trzaj bića koje sa sebe stresa mađiju, i vraća se "u grad naš, grobljima opkoljen", što će reći punoj svijesti o neumitnostima kojima je "opkoljeno" naše postojanje: tamo će, u gradu, pod zemljom da skonča "ovo radosno tijelo", izbrisaće se razlika koja dijeli "kost od lubanje, i kosku od rebra". Svijest o neminovnom nestanku ubija ribu (koja ne zna za smrt), i umjesto slike jednačenja tijela sa prirodom posredstvom elementa vode, dolazi slika nivelacije ljudskog bića u ništavilu, izjednačenja svijesti i mesa u drukčijemu, u zemljinom elementu.

No češće se dešava da priroda pjesnika, jednostavno, ne pušta unutra, da zaludu kuca na njena vrata, o čemu svjedoči i pjesmica pod dublje znakovitim naslovom *Ljetnja noć na selu*: "Vascijelu / noć / gledam / u nebo / I ništa / ništa / ne razumijem!" Ova minijatura, ovaj jedini mogućan Sidranov haiku, u kojem riječi stoje usamljeno, kao zasebni stihovi, što nagovještava da se ne radi o pjesničkom govoru nego o *sricanju* nedovoljno razumljivog štiva, objašnjava zašto u Sidranove pjesme uglavnom ulaze tek mrvice prirode, koje su prisan dio gradskog pejsaža, i zbog toga mnogo "razumljivije", pa se može reći da slika koju je pjesnik vidio u Torontu: "gnijezdi se na semaforu galeb", sažima književnu logiku po kojoj priroda postoji u ovome pjesništvu. Tu je, dakako, još i baštensko i avlijsko bilje, u kojemu duša već može prepoznati svoju rodbinu. Najčešće se pojavljuje lipa, po mirisu "slovenska sasvim a pomalo ledna", iskaz koji sadrži aluziju na Kranjčevićevu lipu: i preko drveća se pjesnik, eto, povezuje s ljudima! A "ledna" najviše stoga što *toplinu* smisla ovaj pjesnik traži u ljudskom svijetu, ne u prirodi, koja mu se, na protiv, "nađe pri ruci, tj. pri duši" kad mu treba slika koja će da odzrcali besmisao:

Kako izreći to? Nad papirom, kao
nad rakom, s mladim mrtvim karamfilom u
zapučku, potpuno otvoren svemu: zviždi besmisao
uokolo, ja učim se primati ga jednako kao
mlad južnjak s mora, kad preko Ivana, od
Raguze, do Drijeva i Narone, od Kule
Norinske kad krene, uz Neretvu, uz zeleni mir
bogova, spokoj umrlih. Po sobi, međutim,
plove cirusi, pepeljare pune smrti (...)

Izjednačavajući besmisao sa južnim vjetrom, pjesnik zapravo kaže: besmisao je *prirodan* sastojak mog, i svekolikog postojanja, prisu-

stvo besmisla u svijetu zakonit je dio svijeta, kao i zviždanje vjetra. Ipak, ako se od prirode uči vještini pristajanja na besmisao, mirenja sa njime, to baš nije pretjerano ljubazan kompliment prirodi.

Tu su, zatim, i oni "cirusi" od duvanskog dima: Sidranovo pjesništvo snabdjeveno je -. sobnim oblacima. Pjesnik je posegao za stručnom riječju, jer "pjesma mora biti tačna po svemu a precizna u izrazu", ali koji je smisao te preciznosti, ovaj put? Sidranova lirska "metereologija" ironično podrazumijeva da, za njega, nema veće prirodne ljepote od njegove sobe, pa što je ne bi snabdio "cirusima"? Nek se soba, zadimljena od cigareta ispušenih za vrijeme pisanja, utrkuje *u prirodnosti* sa bilo kojim vanjskim pejsažem.

Ali zašto pjesnik sjeda pisati sa "mladim mrtvim karamfilom u zapučku?" Je li pisanje svečanost koja traži i odgovarajuće odijelo, ili možda prije vlastita sahrana, jer mišlju na smrt ozračen je potekst gotovo svake riječi u maločas navedenim stihovima. Pridjev "mrtav" daje "karamfilu" posebnu značenjsku reljefnost. Pjesnik nas opominje da je zapravo vrsta ubojstva ono što inače zovemo idiličnim branjem cvijeća. Prenio je mjerila osjetljivosti sa ljudskog na biljni svijet, što signalizuje da se, u času pisanja, nalazi u vlasti krajnje jasnoće gledanja koja sve jednako "prima", koja stvari i pojave imenuje iz njihove ogoljene opstojnosti, iz njihova temelja, nikom i ničem ništa ne praštajući. Slično je i sa "pepeljarama punim smrti" - svaka izgorjela cigareta zbilja i jeste tačno slikovno utjelovljenje suštog iščezavanja u dim nebića, ali iz te slike može se ponovo osjetiti *intenzitet* pjesničke svijesti koja stvari sagledava "iz ugla opšteg" i "pod svjetlom apsolutnim". A tada se izjednačuju "očajnik i mudrac, dijete protuva i hulja" - "sve je jedno, i sve je isto", tada mora zaćutati ona vrsta našeg znanja o ljudima koja nam kaže "da ni dva nisu ista" ni pred Božjim ni pred pjesnikovim licem. Zašto mora da zaćuti? Jer kad je sunce pjesni-

kove svijesti u zenitu, što Sidran naziva: biti "otvoren prema svemu", pa obasjava sva bića do njihove opstojne srčike, ispostavlja se da je sudbina svega živog u stvari ista - tu je sve da bi se rasplinulo u ništavilu. Pjesnikovom mišlju na smrt "zaraženi" su, znači, i detalji vanjske zbilje: karamfil u reveru i opušci u pepeljari, otud i zaslužuju da budu opisivani jezikom koji je inače rezervisan za ljude.

Sidran i istorija

Pjesma, iz koje smo uzeli maločas razmatrane stihove, zove se *Poslanica dubrovačkom prijatelju*, a zasniva se na modernoj parafrazi osam stoljeća stare "poslanice" koju je bosanski ban Kulin uputio dubrovačkom knezu Krvašu. Pjesma je uspio književni uzorak smjenjivanja dva ljudska glasa, naizmjeničenja dva ugla gledanja, ili bi tačnije bilo reći: tehnikom dvostrukog obraćanja ostvaren je trostruki dijalog, jer ne obraća se samo Sidran Milanu Milišuću, pjesniku koji je granatom ubijen za vrijeme opsade Dubrovnika, niti se Kulin samo obraća Krvašu, nego se ta dva dijaloga svijesti obraćaju i jedan drugome, dobili smo pjesmu kao dijalog dijaloga. Glas istorije, nadličan i obojen drevninom, i glas savremenog pjesnika koji kuša uobličiti "živu sliku svijeta", čas se nadovezuju jedan na drugi, čas jedan drugome se suprotstavljaju. Stari jezik, kojim je pisana Kulinova povelja, cjelovito uključena u pjesmu, neprestano se osjeća kao uljez u pjesmu, koji presijeca pjesnikov govor, ne dopuštajući njegovoj misli da se samodopadno razmahne, i to što Sidran i Kulin ban stalno upadaju jedan drugome u riječ - postaje izvor vanrednih umjetničkih efekata.

Uopšte, Sidranove pjesme su ispresijecane citatima, iz književnosti, posebno iz poezije, ali i iz starih istorijskih dokumenata. Citat

se svagda osjeća kao strano tijelo u pjesmi, koje uvijek ostaje dokraja nesraslo sa pjesnikovim govorom, jer i treba tako da bude: citat je prodor tuđe svijesti u pjesnikovu, omogućava dijalog tih svijesti, svejedno jesu li oprečne ili srodne.

Venedik, aj,
Vendik! U njem će, kuku i lele, u zemlji
tuždi, tek počet da radi naš otrov, ovdje
ispijen na baštini svoji.

Ovi stihovi sadrže trostruki citat: iz Selimovićeve *Tvrđave*, iz Dizdareve pjesme *Gorčin*, iz Bećkovićeve poeme *Lele i kuku*. Kao što odmah uočavamo, Sidran je obrnuo Dizdarev stih "u zemlji svoji, na baštini tuždi", a napravio je i premetanje riječi u naslovu Bećkovićeve poeme, jedino što se i kod Selimovića i kod Sidrana u Veneciji umire od otrova ispijenog u Bosni. Pred nama je smisaono zamršen dijalog četiri ljudske svijesti, ili tačnije, razmjena smislova između odlomaka iz četiri različita književna svijeta.

I u *Poslanici dubrovačkom prijatelju*, kad istorija uđe u pjesnikovu sobu sa duvanskim "cirusima" i pepeljarama "punim smrti", dešava se ta ista razmjena značenja između razdalekih svjetova, istorije i poezije, savremenosti i drevnosti. Prošlost, postavši pomalo mitskom, svojim posvećenim značenjima i zračenjima ozaruje pjesnikovo svakodnevlje, ali sadržaj toga običnog sadašnjeg trenutka podaruje supstancijalnost prošlosti, koja bi inače djelovala kao šum koji dopire iz prazne školjke. Najbolje Sidranove pjesme na istorijske teme imaju uvijek tu dvosmjernost značenja: istorijski okvir biva ispravljač pjesničkoga viđenja, jer, sagledana unutar šireg istorijskoga obzorja, sadržina sadašnjeg trenutka, ma koliko tegobna, ne može a da se ne depatetizuje, ili kako je rečeno u pjesmi *Mezar sedmero braće*:

Jer, svaka je smrt – prirodna
smrt, kad doba mine, i godine se slegnu.

•

Sluti se da je Sidranovo listanje po starim istorijskim tekstovima bilo potaknuto prvenstveno težnjom za izbjegavanjem opasnosti da u sadašnjem trenutku nasilu boga pronalazi više nego što u njemu doista ima. Uopšte, jed u Sidranu izazivaju pjesnici koji, neodgovorno i proizvoljno, u predmete učitavaju uzvišena i zamršena značenja kakva u njima, s obzirom na njihovu iskonsku prirodu, nisu i ne mogu biti sadržana, ili bar tako misli ovaj pjesnik koji ne samo da poštuje samobitnu istinu zemaljskih stvari, plaši se da je krivotvorenjem ne povrijedi, nego i priznaje da njegove "obične oči" sadrže tek "opštu sliku svijeta", čime želi uvjeriti čitaoca da njegova poezija nije plod njegove ljudske izuzetnosti, pošto je njegov način gledanja i doživljavanja - kao i u većine ljudi. Naravno, "opšta slika svijeta" je dvosmislena sintagma, jer podrazumijeva i sliku svijeta koja se može podijeliti sa najvećim brojem ljudi, pa se čini da su istorijski dokumenti pružili prilično snažno uporište toj Sidranovoj "opštoj slici svijeta". Jer, ako se umorstvo, sa protekom vremena, promeće u "prirodnu smrt", ako "slijeganje godina", u ljudskom doživljaju, jednu nasilnu smrt preobraća u - očekivan i neumitan ishod ljudskog života, onda je oslanjanje na istoriju prilično pouzdan lijek protiv *precjenjivanja* sadašnjice, povlaštene samim tim što je - sadašnjica. To precjenjivanje, inače po sebi razumljiv ljudski grijeh, u poeziji se nerijetko zna skupo platiti, jer pjesnik koji sebe bez ostatka predaje sadašnjem trenutku, koji pušta da ga, kao mutna voda, ponese emocija izazvana aktuelnim zbivanjem, izlaže se opasnosti da na jednoj strani ispadne privatan, a na drugoj prigodan. Da bi se značenje iskustva, koje se oblikuje u pjesmi, književno uopštilo,

neophodno ga je preslikati na nešto šire od njega samog, a pošto priroda, kako smo utvrdili, ne može Sidranu pružiti taj najširi, najopštiji okvir unutar kojeg će njegove emocije, njegove slutnje i prozrenja, njegova snažna svijest o postojanju, zadobiti svoje konačno značenje, razumljivo je što Sidran za istorijom poseže kao za tim okvirom koji univerzalizuje pjesničko iskustvo.

Jer zahtjev: "pjesma mora biti tačna po svemu", iako se nigdje pobliže ne objašnjava, na temelju Sidranove poezije može se zaključiti da znači, prvenstveno, odluku da se u pjesmu ne unese ništa što nije zajamčeno i ovjereno zbiljskim iskustvom. Sopstvenim, ponajprije, dakako. Ali možda još više znači i riješenost da se poštuje unutarnja mjera vlastitog doživljaja, da se izbjegnu svakovrsna pretjerivanja čijim plijenom pjesnici suviše lako postaju, skloni da svoja lirska stanja prečicom, na brzu ruku, uzdižu na razinu filosofskog tumačenja svijeta. Nikad ne "naduvati" svoja iskustva sa vlastitom dušom i sa njenim okruženjem u čijim kandžama cvili, nikad ne reći da se doživljavalo dublje ni bogatije no što se doživljavalo uistinu, ne težiti da pred čitaocem ispadneš mudriji nego što jesi, čuvstveniji nego što ti je dato, obavješteniji nego što si stigao da postaneš. Radi se, naprosto, o duhovnom *poštenju* kao središnjem književnom zahtjevu, a strogost sa kojom se Sidran pridržavao ovog stava zbilja je stvar za svako uvažavanje. Jednostavno, treba pisati sa maksimalnim pokrićem. A istorija je, neosporno, jedan od rudnika koji nas štedro mogu snabdjeti takvim pokrićima. Pokažimo tu stvar na primjeru:

Spavajte, vi što ste prešli i posljednji
put. Spavajte, vrijeme će proći. Spavajte,
vremena više neće biti. Spavajte, ničega
neće biti i biće kao da ničega nije

ni bilo. Spavajte, nebo nema uspomena. Ima
Ništa, ima crna rupa. Ništa Što Se Ulijeva
U Crnu Rupu
Koja
Raste

Ovim stihovima, koji idu u ponajbolje i ponajdublje što je izišlo iz Sidranovog pera, završava se pjesma *Oni što prelaze*, posvećena sarajevskim sefardima, a nadahnuta pjesnikovom posjetom jevrejskom groblju na Vracama.

Pjesma je prošarana epitafima na španskom, ali i na našem jeziku, koji skupa tvore duhovnu klimu susreta sa vječnošću, sa posljednjim stvarima opstanka, ali svaki napose znači - prodor tuđe u pjesnikovu svijest, unosi dopunski pogled na život i na smrt, te se može reći da je u ovoj, kao uostalom i u brojnim drugim Sidranovim pjesmama, dijalog vlastite sa tuđim svijestima - temelj na kojem se književno zida.

Nadalje, podsjećanja na Majmonida, na izgon Jevreja iz Španije, na njihovo stradanje po ustaškim i njemačkim logorima, pjesmu smješta u istorijski obzor, bez kojeg završna strofa ne bi bila dovoljno shvatljiva, čak bi pjesnički govor, ako zanemarimo taj povijesni zrenik, zazvučao kao praznjikavo mudroslovlje.

Napokon, u pjesmu je ušlo i maličak starozavjetnog ozračja, posredstvom onog "Jehove" koji je "sam", i "Elohima" koji "plače" i "Adonaja" koji "cvili". Ni taj sloj ne treba smetnuti s uma, u tumačenju posljednje strofe, jer to bi onemogućilo njezino iščitavanje kao apokaliptičnog viđenja, kazanog jezikom moderne astrofizike.

Sve što je u završnici pjesme rečeno, prelama se na sva tri pomenuta plana. Što spolja izgleda kao pjesnikov monolog, suštinski je

dijalog sa mrtvima, pun replika na epitafe s njihovih grobova, svođenje konačnog računa sa životom na međi sa koje puca vidik u onostrano. S druge strane, književno vrijeme u konačnici pjesme raslojeno je: trenutak u kojem pjesnik govori sažima u sebi i vrijeme Jasenovca ili Bergen-Belzena, i vrijeme Toleda koje, kao "sleđen hlorofil", u zamrzivaču izgnaničke svijesti i jezika, i dalje jednako postoji, i, napokon, višemilenijsko vrijeme potucanja jevrejskog naroda zemljinom korom. I, konačno, na trećoj strani, jezikom nepozivim, kao na strašnom sudu, sumira se smisao, bolje rečeno besmisao, ljudskog prisustva na zemlji.

Zbog toga, svaka riječ u posljednjoj strofi ima silnu evokativnu moć. Sidran valjda nije napisao ništa prostije a slutljivije, jednostavnije a nagovještajnije, i nema sumnje da mu je istorija itekako pomogla da progovori toliko prozirno, a opet u samim migovima i natuknicama.

Na primjer, sintagma "posljednji put". Pošto se pjesnik obraća, prvenstveno, mrtvima koji leže tu, na groblju, i imaju ime i prezime, očito je da se radi o putovanju duše sa ovog na onaj svijet, u "nebo bez uspomena". Ili kako bi kazala narodna poslovica: "Putuj, oče igumane". Smrt kao put bez povratka. Ali pjesnik se obraća i onim Jevrejima koji su taj isti, "posljednji put" prevalili od Sarajeva do Jasenovca ili Aušvica. Te se radi o posljednjem putovanju bezimenih ljudskih povorki na stradališta i stratišta. I, najzad, zar te riječi ne prizivaju neizbrojne puteve kojima je jevrejski narod, od izgona iz Palestine naovamo, gazio kroz istoriju u svom lutalačkom postojanju? Utoliko prije što nas i Sidran, u bilješki uz ovu pjesmu, upozorava da se putovanje sadržano u etimologiji imena Jevrejin koje je "preko *Ivri*, izvedeno od starojevrejskog *ever*, što znači *prelaziti*, dakle: *oni što prelaze*". U životnoj putanji svake jedinke, ponavlja se zbir puteva cijele nacije.

Pjesnički ključ ove strofe nesumnjivo je u glagolu "spavajte". Kad se skupa uzmu raznovrsna i brojna ponavljanja u cjelokupnom Sidranovu pjesništvu, nameće se zaključak da se radi o refrenskom pjesniku *par excelence*. Usamljene riječi, ili njihovi spregovi, ili cijele rečenice, pa i strofe, majstorski upotrebljavani kao pripjev, u njegovim pjesmama nose brojne uloge i ostvaruju mnoštvo učinaka, ponekad umjetnički i presudnih. Ponavljanje glagola "spavajte", koje Sidranovu mirnu tugovanku promeće u uspavanku, svjedoči o majstorstvu koje iz jedne riječi izvlači njezinu svekoliku nagovještajnu srž. Jer taj glagol svaki put zadobija unekoliko drugačije značenje.

Prvo: osjećajno učešće u umoru putnika koji su, poslije svih muka i napora, legli da se zasluženo odmore. Od života, od istorije, od logora, od povijesne skitnje, riječju, od lične i kolektivne patnje.

Potom: emotivni ulog se podvostručava, pjesnik gotovo kao da tješi žive: spavajte, brzo će proći vrijeme koje sve izjednačuje, koje zaboravom liječi sve rane, koje od nasilne smrti pravi prirodnu. Ali, s obzirom na duhovni okvir pjesme, kao da pokojnike tješi i njihovom vlastitom vjerom u uskrsnuće: spavajte, brzo će sudnji dan, nećete predugo čekati u grobnoj samoći i hladnoći, o kojima govore vaši grobljanski epitafi.

A zatim, zbilja, brzo uslijedi obećani sudnji dan! Dolazi do provale ništavila, do pražnjenja velike negativne energije, pjesnički vjerovatno najmoćnijeg u svekolikoj Sidranovoj poeziji. Sad, iza imperativa "spavajte" stoji moderan čovjek koji zna da je zemaljsko vrijeme jedino koje nam je dato za proživljavanje, da poslije groba ne dođe ništa. Ali iskaz "vremena više biti neće" ima i okus biblijskog "pošljednjeg vremena" (što rekla narodna pjesma) pred apokalipsu. U pjesniku je prsla brana, i pokuljala iz njega, inače

svagda budna, ovaj put sa uvišestručenom snagom, svijest o zaludnosti i ispraznosti svega ljudskog, i svega svjetskog i vaseljenskog. Stoga, novo "spavajte" jednim udarcem prazni svemir. Pjesnik u ništavilo gleda sa mirnoćom kakva mu u poeziji nije bila data odveć često. Jer, odjednom smo na dnu ponora. Ne treba previdjeti istančano umijeće sa kojim, gotovo poigravajući se, Sidran ponavljanjem glagola *biti* zapravo ukida svekoliko postojanje, uspostavljajući ništavilo u hemijski čistom stanju. Osnovnim glagolom za označavanje postojanja, precrtano je svekoliko postojanje. Prefinjena je to pjesnička čarolija - osloboditi, sa takvom lakoćom, toliku snagu neantizacije iz riječi koja utemeljuje biće. Ali tu smo već na pragu apokalipse.

Jer posljednje "spavajte", ostavlja nebo praznim. Kad umreš, ničeg više nema, i kao da nikad nije ni bilo. Sarajevski su Jevreji izbrisani iz istorije i kao da ih nikad nije ni bilo. Ali to čeka i čovječanstvo. Pa i svemir. Ostaje tek "nebo bez uspomena". Jednostavnost ovog jezičkog spoja može se takmičiti samo sa njegovom zagonetnošću. Jer radi se, dakako, o nebeskom blaženstvu u kojem borave duše, i gdje nema sjećanja na zemaljske rane. Ali to je u isti mah i nebo u koje je pjesnik posvunoć zurio bez razumijevanja, jer ne sadrži u sebi ničeg ljudskog, "svirepo nebo" u čijem je "smijehu", gore, ponad svih ljudskih pâtnji, sažeta svekolika ravnodušnost prirode spram našeg prisustva u svijetu. Prirode koja je nevina od istorije, baš kao što je "nevina zemlja" u kojoj počivaju Sidranovi Jevreji. I, napokon, to je nebo - kataklizmom ispražnjeno od svekolikog bitka, preostala je tek "crna rupa" koja, međutim, ne usisava u se cijele svjetove, kao u astrofizičkim teorijama, nego se hrani čistim ništavilom.

Čak ni velika slova u završnom iskazu, i odsustvo tačke na kraju strofe, nisu bez osjetnijeg poetskog učinka.

Jer samo djelimično je tačno da se radi o *emfatičnoj* upotrebi velikih slova: visokoparna svemirska praznina koja, na naše oči, samu sebe napuhuje. A mnogo važnijim čini mi se jezičko zbivanje koje je Vinaver nazvao "nadgramatikom": srastanje cijele rečenice u imenicu, stapanje smisla svih riječi u njoj u novi "natpojam". Pjesniku, pred apokalipsom, ostala je jedino gola moć *imenovanja* odsustava: "Ima ništa, ima crna rupa". I postoji treće ime, koje se dobije kad se od prvog i potonjeg napravi jezička legura. Stvaranje te nove imenice, signalizovano velikim slovima, u stanju smo da osjetimo mnogo snažnije ako se sjetimo, na primjer, "KONJA KOJI SE SMIJE" ili "BIKA KOJI SJEDI", iz indijanskih jezika.

Ni brisanje tačke sa kraja strofe nije bez dublje logike. Kažem - brisanje, jer Sidran svagda smjerno poštuje klasičnu ortografiju, nikad ne pravi pokuse sa pravopisnim znacima, jer su mu potrebni za precizno, razgovijetno, reljefno raščlanjivanje *vidljivog* smisla rečenice. Jedino što su mu zarezi nešto gušći no što je uobičajeno u književnom jeziku, kako bi usporili ritam kazivanja, dali mu trunčicu meditativnog dostojanstva, mrvu svečane zamišljenosti. Ovdje, odustvo tačke - cijelu pjesmu otvara ka beskraju i vječnosti. Pušta "crnu rupu" da raste u bezmjerje. Pjesma je ostavljena lebdjeti u praznini, u ništavilu, tačka bi je prikovala za zemaljski poredak.

Bez istorijskog okvira, pjesnikov temeljni doživljaj opstanka teško da bi dosegao ovoliko radikalan izraz, nedostajalo bi mu puno pokriće. Ovako, zagledan kroz jevrejsku u opšteljudsku istoriju i sudbinu, ali i sudbinu svemira, Sidran više nije morao strahovati od preuveličavanja sopstvene emocije, pribojavati se prenapuhivanja vlastitog prozrenja da "život je besmislen, kao i smrt" - kako je kazao u pjesmi *Smrt u Venediku*, obrćući naizvrat misao kojom se završava Selimovićev *Derviš i smrt* - već je mogao

slobodno ići do kraja sopstvene misli, istražiti do dna vlastito osjećanje zaludnosti svega ljudskog na svijetu, pa i zaludnosti postojanja svemira.

Ali ni mi ne bismo, jamačno, izvukli ovoliko nagovještajno bogatstvo iz pregršti Sidranovih stihova da se aktuelna istorija nije zdušno pobrinula da mnogu Sidranovu slutnju, ili bojazan, ili viđenje, ili priviđenje, naknadno krvlju ovjeri, nasiljem potkrijepi, patnjama osnaži, besmislom produbi i dovrši. Jer događanje Miloševića, koje se već godinu i po dana prolama po Bosni, toliko je povećalo smisaoni dobačaj mnogih Sidranovih stihova, slika, pa i cijelih pjesama, da u ratnom iščitavanju zvuče kao - obična proročanstva. Danas, kad se jevrejski usud ponavlja, gotovo do ižice, Sidranovom narodu, pjesma *Oni što prelaze* odjekuje u našem doživljaju udvojenom snagom. Ali ne samo ona.

Često i posve jednostavne opisne slike djeluju na nas, danas, kao nagazne mine. Recimo, kad pjesnik pomene "naš grad grobljima opkoljen" (u pjesmi *Izlet na osrvce*, napisanoj prije 12 godina, koju smo već razmatrali) - ne možemo a da se ne žacnemo od pomisli kako su se ove riječi - naknadno obistinile! Bolje rečeno, u času kad je pjesma napisana, ta slika je bila tek djelimično tačna, jer je izražavala unutarnju istinu, ali tek kad su rovovi, iskopani oko Sarajeva, u kojima se danas svakotrenutno gine naveliko, od bosanske prestonice bukvalno napravili grad "grobljima opkoljen", značenje davne Sidranove slike se naknadno, a rekao bih i zauvijek, istorizovalo.

A ove stihove, kojima se završava *Partizansko groblje*:

Knjige su, sestro,
otvorene, istorija se, sestrice piše,

otvoren je Martyrologium, još samo da se
sjetimo naših imena, da ih ne zaboravimo
nikada više, nikada više.

– danas uopšte i nije mogućno iščitavati u predratnome ključu, jer su sadašnja zbivanja u Bosni kazane ili nagoviještene smislove svake od pjesnikovih riječi u tolikoj mjeri *posvojila* da, zapravo, ovaj odlomak zasvagda ulazi u "lični opis" nacije kojoj Sidran pripada. Ovdje je pjesniku zaista uspjelo "po sjećanju o budućnosti govoriti", kako je sam odredio čin maštanja. A da se takvi trenuci nisu pjesniku prosto omakli, nego da su se u njegovim ličnim morama itekako znale obistiniti povijesne more njegovog naciona, nek zasvjedoče i ovi stihovi:

Šta to radiš, sine?

Sanjam, majko. Sanjam, majko, kako pjevam,
a ti me pitaš, u mom snu: šta to činiš, sinko?

O čemu, u snu, pjevaš sine?

Pjevam, majko, kako sam imao kuću.
A sada nemam kuće. O tome pjevam majko.

Kako sam, majko, imao glas i jezik svoj imao.
A sad ni glasa, ni jezika nemam.

Glasom, koga nemam, u jeziku koga nemam,
o kući, koju nemam, ja pjevam pjesmu, majko.

Pjesma se zove *Mora*, i prosto je nevjerovatno da je napisana prije pet ili šest godina, a ne prije pet ili šest mjeseci. Koliko je današnje bosanske zbilje u nju sabijeno osjetio sam nedavno, kad sam u

običnom razgovoru iz muslimanskih usta čuo rečenicu: "Preklano grlo ne pjeva", za koju ne znam reći je li narodna poslovica, ili individualna tvorevina, je li nastala u ovom ratu, ili je postojala otprije, ali ta izreka mi je munjevito prizvala u svijest Sidranovu *Moru* i "objasnila" mi zašto je u njoj pjesnik ostao bez glasa.

U *Mori* je inače sadržana poprilična "doza" bitnoga Sidrana, mislim prije svega na zbir "nemanja" od kojih se sazdaje pjesničko snoviđenje (jer Sidran je ovu pjesmu usnio, i to na makedonskom jeziku, kojim budan ne umije da se služi). Slažući "nemam" na "nemam", gubitak na gubitak, odsustvo na odsustvo, uspio je da iz "neimaštine", bitnog iskustva kojim se napaja njegova poezija, iscrpi krajnja značenja koja sežu i u istorijsko i u metafizičko i u nesvjesno, što je i omogućilo da doživljaj lične uskraćenosti, po "milosti" istorije, postane ogledalo kolektivnog udesa čitavog jednog naroda.

Dijalog kod Sidrana

Drugo važno svojstvo *More* jeste njezin dijaloški sklop. Sidran bi se, nedvojbeno, saglasio sa Kamijem da "monolog ne može biti umjetnost". *Mora*, dakako, nije jedina njegova pjesma utemeljena na bukvalnom dijalogu, ali su mnogo brojniji njegovi pjesnički trenuci koji znače dijalog dvije ljudske svijesti:

Po sto me puta na dan
presiječe taj bič:
toliko
toliko lijepih žena
korača gradom!

Koja li je, Bože,
pustoš u duši
onog što se davno
rastao sa nadom, pa gleda bijelo:
kao da ne postoji, na svijetu,
to strašno, lijepo,
žensko tijelo.

Ova jednostavna pjesma ogoljeno otkriva zbivanje koje je u dužim i složenijim Sidranovim pjesmama teže uočljivo: dijalog je suština i Sidranovih ispovjednih monologa. U prvoj strofi, pjesnik nije zagledan u žene nego u vlastitu svijest o njima, ne boli ga njihovo prisustvo u gradu, nego pomisao da postoje. U drugoj strofi dešava se neočekivan skok u tuđu svijest, u njenu pustoš koja naprosto prazni svijet od ženskog prisustva. Iako ustrojena monološki, pjesma živi od dijaloga dvije oprečne svijesti, od uzajamnog preslikavanja njihovih sadržina: svjetska punoća čija nedosežnost boli, i beznađem ispražnjeni svijet koji je bezbolan. Zapravo, sve što je vrijedno u ovoj poeziji, dublje je dija-logično, Sidranova svijest o postojanju do srži je dijaloška jer predstavlja, njegovim jezikom rečeno, razgovor duše koja pati i predmeta koji se u njemu ogleda "dok tako svirepo postoji".

Sidran u svojim pjesmama rijetko kad govori - nikome. Njegov jezik, i pjesnički postupak, bitno su određeni prisustvom ili zamišljanjem sagovornika u kojem se prelamaju pjesnikova misao ili osjećanje, ali i sagovornikom koji se prelama u njegovom načinu sklapanja pjesme ili sintaksičkog raščlanjivanja pojedinačnih iskaza. Njegove pjesme vrve od obrazaca koji u svijetlo polje pjesnikove svijesti uvlače i drže Drugog, često ga smještajući u samu žižu

njenoga smisla. *Sintaksa obraćanja*, kojom je njegov stih zasićen, neprekidno utančavana i obogaćivana, gusto je naselila ovo pjesništvo ljudima živim ili mrtvim, stvarnim ili izmišljenim, bezimenim ili imenovanim. U tom smislu, jezgru Sidranovoga pjesničkog svijeta čini onih petnaestak pjesama - izvrsnih uostalom - gdje se pjesnik obraća "dušama tako bliskim", svejedno je li to brat, sestra, majka, ovaj ili onaj prijatelj, ili koji od mrtvih književnika proglašenih za "svojtu", a iz tog obraćanja nastaju pjesnički snimci *interakcije* dvije ili više duša, dvije ili više svijesti:

Možeš li — kaži — sestrice mila,
zamisliti sebe u tuđoj uspomeni?

Mnoštvo pitanja, od usamljenih pa do rafalno ispaljenih, od jednostavnih pa do zamršenih i po smislu i u sintaksi, odlikuje Sidranov pjesnički govor. Pitanje je za njega najbrži način ulaska u tuđu svijest. Ovdje, pitanje koje upućuje sestri, postavljeno je na partizanskom groblju, gdje je sahranjen Sidranov otac, i stoga groblju "u kom i mi pomalo počivamo", kako pjesnik veli sestri. Očito, misao na mrtvog oca, svedenog isključivo na "sebe u tuđoj uspomeni", izazvala je skok pjesnikove svijesti u budućnost, do trena kad će i od njih dvoje preostati tek slika u tuđoj svijesti. Ovdje je uhvaćena interakcija između najmanje tri ljudske svijesti, pitanjem je omogućeno njihovo uzajamno prizmatično prelamanje.

Drugi krug Sidranovih pjesama izgrađen je postupkom pozajmljivanja sebe drugima, svejedno radi li se o zbiljskim ličnostima, kakvi su Bašeskija i Gavrilo Princip, ili izmišljenim, kao što su Kozma Astrolog i bezimeni slijepac. U tim pjesmama Sidran ne želi da uobliči monolog osobe koja posjeduje sopstveni, od pjesnikovoga različit, ugao gledanja, i način mišljenja ili osebujan govorni

obrazac, jer se radi o maskama, u jejtsovskom smislu toga pojma, koje čitalac i doživljava kao maske: ovi lirski junaci govore Sidranovim jezikom, iskazuju njegovu muku pred životom, a tu su da pjesmu pročiste od privatnog, da ličnom podare nadlično važenje. Ipak, osjećamo da u tim pjesmama slijepac i Bašeskija iskazuju i sebe, svejedno što govore kao Sidran i o njegovim najdubljim iskustvima, jer smo prisiljeni da zamišljamo ljudske situacije, dovoljno različite od pjesnikove, u kojima će njihove tvrdnje ili pitanja, ili usklici, ili uzdasi, ili apostrofe, ili kletve zvučati istinito, to jest, nastojimo da smisao njihovih iskaza smjestimo u opstojni ram sazdan u našoj vlastitoj a uz pomoć pjesnikove uobrazilje, koji je bitno drukčiji od okvira unutar kojeg se najčešće odvija drama pjesnikove svijesti. Stoga se iz tih pjesama čuje dvoglasje, nekad i višeglasje: u pjesmi *Bašeskija*, jednom od vrhunaca Sidranove poezije, za istinitost svega što je saopšteno jamče nam – u figuri rečeno – Mustafa Sidran i Abdulah Bašeskija, ali stvar je i mnogo složenija, jer Bašeskija svaki čas ponešto priupitkuje Boga, pretvarajući ga u svog sagovornika, otud neprestano krivudanje njegove misli, tačnije, bogatstvo modulacija u njegovu glasu, prelasci iz jedne ravni iskustva u drugu, otud prefinjena sintaksa obraćanja koja ne zasvjedočuju samo smjernu "skromnost" hroničarevu nego i potrebu da se sopstvena prozrenja o životu prelome u božjem sveznanju. Ali Bašeskija s Bogom stalno raspravlja o Drugima (čak ga pita da li se njegovi bližnji "pitaju"), prisustvo Drugih stalno se pojačava u govornikovoj svijesti, dok ne naraste u stvarnu muku čije se razrješenje moli od Svevišnjega. Ali ni to nije sve. Bašeskijina svijest je poprište dijaloga među oprekama položenim u sam temelj opstanka: ljubav i mržnja, samoća i uključenost u kolektiv, bolest i zdravlje, pravda i krivda. Sve je ovdje sa svime u dijalogu. I zato je, između ostalog, ovo velika pjesma.

Najzad, postoje i Sidranove pjesme gdje postoji zaista samo jedan glas, ali udvojenost tona i smisla. Pjesme u kojim se "bratime ljubav i užas, čudo i strah". Takva je i pjesma *Uzevši kost i meso*, iz čije prve strofe bije egistencijalna utrnulost:

Meni više ništa, ni ružno ni dobro,
ne može da se desi. Ostalo je naprosto
da brojim dane, ko smjeran redov, s malom
razlikom u smislu i žestini. Treba to
pojmiti i izgovoriti, napokon, miran: doći će
i uzeće sve, uzevši kost i meso.

Ova strofa, kao i mnoge druge u Sidrana, nikla je iz pjesnikovog osjećanja *definitivnosti* vlastitog bića, iz prozrenja da mu se sve bitno već dogodilo, stoga se pjesnikovo postojanje obrelo s onu stranu mogućnosti za bitnija preinačenja sebe, i svog razumijevanja svijeta, tako da odlasci na putovanja donose tek "nešto malo novih iskustava, i mnoštvo starih potvrđeno". Proživjeti novinu je nemogućno ne samo zato što se u novo ulazi kao u prizor iz sjećanja, nego i zato što istinski nova iskustva ne vode u proširenje bića već u sve jasnije kristalitiziranje, sve oštrije profiliranje onog što je u njemu bilo dato oduvijek, ili čak i unaprijed. Proosjetile su se granice opstanka, taklo se dno svih mogućnosti, ostaje tek da se dovrši služenje ovog vojnog roka (što podsjeća na Jovov uzdah: "Nije li čovjek na zemlji na vojsci i nisu li njegovi dani ko dani nadničarski?"), a to će reći da je ostatak onog što ima još da se proživi sveden na - *čekanje da prođe*. No nakon te strofe u kojoj pjesnik mirno gleda u krajnju golotinju svog bića, uslijediće stihovi u kojima je uhvaćena sušta krilatost života:

A juni je mjesec u svijetu, i cvate dud,
ospu se kiše, i minu, tren prođe, odjednom,
odasvud, u visinu, uzlijeće ljubav i prepun je
polena zrak, u polenu patnja mužjačka vri,
i nebo zari ljubavlju, jer juni je
mjesec u svijetu, i dud zri.

"April je najokrutniji mjesec", kaže Eliot. U ovoj pjesmi, ta titula, iz istih razloga, pripala je junu. Jer tren razvezanosti životne sile u svemu – snažnije obasjava lice čekača smrti iz prve strofe. Sidran voli arapsku poslovicu: "Tijelo je da se raduje, a duša smrt da čeka". U načinu komponavanja ove pjesme, upravo se odslikava takav odnos prema ljudskom iskustvu. Jer u drugoj strofi sve hrli u susret svemu, sa zemlje "uzlijeće ljubav", a ozgo, sa nebesa, "ospu se kiše", cvatnja duda sa početka i zrenje njegovo sa kraja strofe kao da opisuju začarani krug oko vremena u kojem su sva zbivanja mnogo ubrzanija, a punina te stvarnosti je posebno snažno fokusirana slikom polena u kojem "patnja mužjačka vri". Tek gustina zareza kao da umjerava taj polet, usporavanjem rečeničnog ritma, jer pjesnik neće kliktanje nego svečanost. Ali sve to skupa samo je podloga na kojoj će dublje i moćnije da odjekne obična tvrdnja iz sljedeće strofe: "Ona će doći". Neimenovana, a znana. Smrt koja neće imati ničije oči, jer je sva "mrak, mrak, mrak, mrak, mrak". Na smjenjivanju dva oprečna osjećajna tona, koji jedan drugog čine ubjedljivijim jer se međusobno dovode u pitanje, majstorski je sačinjena ova pjesma, potekla iz jezgre Sidranova i pjesničkog i ljudskog iskustva. Sa napomenom – koja nek bude mjesto zaključka – da Sidranova duša, i ovdje, kao i gotovo posvuda uostalom, svojim umijećem čekanja smrti višestruko nadmašuje vještinu radovanja kojim raspolaže Sidranovo tijelo.

BILJEŠKA O PISCU

Abdulah Sidran, rođen u Sarajevu, 2. 10. 1944. Osnovnu školu, gimnaziju i Filozofski fakultet pohađao u Sarajevu. Pjesnik, pripovjedač, romansijer, dramski pisac, filmski scenarist. Dobitnik je brojnih književnih nagrada (Zmajeva nagrada - najuglednija nagrada za poeziju na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jezičkom području; Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva; Godišnja nagrada Udruženja književnika Bosne i Hercegovine), kao i najznačajnijih priznanja koja se dodjeljuju u filmskoj umjetnosti (dvije Zlatne arene na filmskim Festivalima u Puli, Nagrada "Vjekoslav Afrić" za autorski doprinos kinematografiji itd.). Objavljene knjige: *Šahbaza*, poezija, 1970; *Potukač*, pripovijetke, 1971; *Kost i meso*, poezija, 1976; *Sarajevska zbirka*, poezija, 1979; *Sjećaš li se Doli Bel*, roman, 1982; *Prepoznavanje prirode i društva*, proza, 1982; *Poezija/Sjećaš li se Doli Bel*, poezija/roman, 1984; *Sarajevska zbirka i nove pjesme*, poezija, 1987; *Pjesme*, poezija, 1987; *Bolest od duše*, poezija, 1989; *Otac na službenom putu (i drugi scenariji)*, filmski scenariji, 1991.

M. V.

SADRŽAJ

Čega smo zbir

Slijepac pjeva svome gradu

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

886.1/.2(497.15)-1(081)

SIDRAN, Abdulah
Sarajevski tabut / Abdulah Sidran ; [izbor i pogovor Marko Vešović]. - [1. izd.]. - Sarajevo : Bosanska knjiga, 1993. - 221 str. : ilustr. ; 19 cm. - (Savremena bošnjačka književnost. Biblioteka Poezija)

O poeziji Abdulaha Sidrana: str. 185-219.